

JERZY WALACHOWICZ (Poznań)

Immunitet ekonomiczny na Pomorzu Zachodnim w okresie wczesnofeudalnym

I. Wstęp. II. Materiał dyplomatyczny, zagadnienia formuły immunitetowej. III. Początki immunitetu. IV. Rozwój nadań immunitetowych. V. Świadczenia uchylane przez immunitet ekonomiczny. VI. Bada jako świadczenie doby poimmunitetowej. VII. Obrót uprawnieniami immunitetu ekonomicznego na tle rozwoju stosunków feudalnych. VIII. Zakończenie.

I. WSTĘP

Zagadnienie rozwoju immunitetu ekonomicznego na Pomorzu Zachodnim nie zostało dotąd opracowane, podczas gdy pozostałe ziemie polskie posiadają doskonałe monografie tego tematu¹. Stąd też zadaniem niniejszego artykułu jest wypełnienie tej luki. Łącznie z innymi pracami autora przyczynić się ma on do dania pełniejszego obrazu średniowiecznej skarbowości zachodniopomorskiej².

¹ Por. S. Krzyżanowski, *Geneza immunitetu*, Spraw. AU, 1896; R. Grodecki, *Początki immunitetu w Polsce*, Lwów 1930; Z. Wojciechowski, *Początki immunitetu w Polsce*, Przew. Hist.-Prawn. I, Lwów 1930; tenże, *Prawo rycerskie w Polsce przed statutami Kazimierza Wielkiego*, Poznań 1928; tenże, *Ustrój polityczny Śląska do końca XIV w.*, w: *Historia Śląska*, t. I, Kraków 1932; Z. Kaczmarczyk, *Immunitet kościelny ekonomiczny w Małopolsce w XIII w.*, odb. ze Spraw. PTPN, 1932, nr 1—2, Poznań 1932; J. Matyszewski, *Immunitet ekonomiczny w dobrach Kościoła w Polsce do roku 1381*, Prace Kom. Hist. PTPN, t. X, Poznań 1936; por. nadto J. Widajewicz, *Powołowe-poradlnie. Danina ludności wiejskiej w dobie piastowskiej*, Studia nad historią prawa polskiego, t. V, z. 4, Lwów 1913; tenże, *Danina stołu książęcego w Polsce piastowskiej*, tamże, t. VIII, z. 5, Lwów 1926; O. Balzer, *Narząd w systemie danin książęcych pierwotnej Polski*, Studia nad historią prawa polskiego, t. XI, Lwów 1928.

² Por. J. Walachowicz, *Rozwój immunitetu sądowego na Pomorzu Zachodnim do 1295 r.*, Czasop. Prawno-Hist., t. IX, z. 2, 1957; tenże, *Regale solne na Pomorzu Zachodnim do roku 1295*, Czasop. Prawno-Hist., t. XI, z. 1, 1959; tenże, *Monopole książęce w skarbowości wczesnofeudalnej Pomorza Zachodniego*, PTPN, Wyd. Hist. i Nauk Społ., Prace Kom. Hist., t. XX, z. 2, Poznań 1963.

Uboczne uwagi o egzempljach ekonomicznych z terenu Pomorza znajdujemy u szeregu autorów niemieckich i polskich, którzy w ramach prac dotyczących innych tematów wspominają o kwestiach immunitetu. Wymienimy tu prace H. Riemanna, G. Kratza, R. Klempina, W. Sommerfelda, T. Pyla, M. Wehrmanna, F. Salisa E. Sauera i H. Hoogewega³ oraz K. Tymienieckiego, J. Mitkowskiego, K. Ślaskiego, H. Chłopockiej i M. Szczanieckiego⁴.

Źródła dochodów państwa feudalnego podzielić można na trzy podstawowe grupy: dobra ziemskie, daniny i służebności, regalia. W studium o immunitacie sądowym zwróciliśmy uwagę na kary, które także miały duże znaczenie dla skarbu. Obecnie zajmujemy się daninami i służebnościami, gdyż monopole (regalia: mennicze w tym również tzw. *denarii monetales*, targowe, karczemne, młynne, łowieckie, bartne łącznie z tzw. *urna mellis*, rybołówcze, górnicze i nadbrzeżne) zostały opracowane w osobnej, będącej w druku publikacji, obejmującej też cła w ramach regale celnego⁵.

Zakres chronologiczny pracy sięga roku 1295, w którym na mocy

³ Por. H. Riemann, *Geschichte der Stadt Colberg*, Colberg 1873; G. Kratz, (Einleitung v. R. Klempin), *Die Städte der Provinz Pommern*, Berlin 1866; W. Sommerfeld, *Geschichte der Germanisierung der Herzogtum Pommern oder Slavien bis zum Ablauf des XIII Jahrhunderts*, Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen, t. XIII, z. 5, Leipzig 1896; T. Pyl, *Geschichte des Cisterzienserklosters Eldena* — —, Greifswald 1880—1881; M. Wehrmann, *Geschichte von Pommern*, Gotha 1919—1921; F. Salis, *Untersuchungen zum pommerschen Urkundenwesen in XII und XIII Jahrhundert*, Balt. Stud., N. F., t. XIII, Szczecin 1909; tenże, *Forschungen zum älteren Geschichte des Bistums Kammin*, Balt. Stud., N. F., t. XXVI, Stettin 1924; H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, t. I—II, Stettin 1937—1938; E. Sauer, *Der Adel während der Besiedlung Ostpommerns*, Stettin 1939; H. Heyden, *Kirchengeschichte Pommerns*, Osteuropa und deutscher Osten, t. III, Köln 1957.

⁴ Por. K. Tymieniecki, *Ludność wiejska w krajach połabskich i pomorskich w wiekach średnich*, *Slavia Occid.*, t. I, 1921; tenże, *Spółeczeństwo Słowian lechickich (ród i plemię)*, Lwowska Biblioteka Slawistyczna, t. VI, Lwów 1928; tenże, *Z zagadnień historii włościan u Słowian w wiekach średnich (zadłużenie ludności wiejskiej i jego skutki gospodarcze i prawne)*, *Slavia Occid.*, t. XIII, 1934; J. Mitkowski, *Pomorze Zachodnie w stosunku do Polski*, *Prace Inst. Zach.* nr 6, Poznań 1946; K. Ślaski, *Dzieje ziemi kołobrzeskiej do czasów jej germanizacji*, *Rocz. Tow. Nauk. w Toruniu*, r. 51, z. 1, Toruń 1946 (1948); H. Chłopocka, *Powstanie i rozwój wielkiej własności ziemskiej opactwa cystersów w Kołbaczu w XII i XIV w.*, *Prace Kom. Hist. PTPN*, t. XVII, z. 2, Poznań 1953; M. Szczaniecki, *Główne linie rozwoju feudalnego państwa zachodnio-pomorskiego*, *Czasop. Prawno-Hist.*, t. VII, z. 1, Poznań 1955.

⁵ Por. J. Walachowicz, *Monopole książęce w skarbowości wczesnofeudalnej Pomorza Zachodniego*, Poznań 1963.

umowy zawartej między Bogusławem IV i Ottonem I dokonano podziału kraju na dwa księstwa dzielnicowe. Ostatnie lata trzynastego stulecia i wiek XIV nie dostarczają już nowych danych dla poznania rozwoju nadań immunitetu ekonomicznego, który osiągnął swój punkt szczytowy pod długoletnim panowaniem Barnima I (1220—1278).

Terytorialnie zainteresowania nasze obejmują wyłącznie Pomorze Zachodnie, tj. obszar zasięgu władzy książąt zachodniopomorskich; dlatego też wykorzystaliśmy przede wszystkim dokumenty pomorskie, a tylko wyjątkowo odwoływaliśmy się do dyplomów meklemburskich, rańskich, brandenburskich czy gdańskich, odnoszących się do terenów podlegających okresowo książętom Pomorza Zachodniego.

W końcu — informacja o występujących w pracy nazwach miejscowych. W stosunku do miejscowości należących obecnie do Polski posłużyliśmy się urzędowymi nazwami polskimi. Bardziej znane miasta i wsie z terenu NRD, posiadające utarte określenia polskie, jak np. Gryfia, Strzałów czy Darguń, podano w brzmieniu polskim. Dla wszystkich innych zastosowano nazwę niemiecką, jedynie w wypadku braku lokalizacji danej miejscowości — dokumentową.

II. MATERIAŁ DYPLMATYCZNY, ZAGADNIENIA FORMUŁY IMMUNITETOWEJ

1. **Źródła.** Główną podstawę źródłową stanowi 438 dokumentów zawierających wzmianki o immunitecie. Wśród nich naliczyliśmy ogółem 104 konfirmacje. W ogólnej liczbie zbadanych dyplomów znaleźliśmy 16 falsyfikatów, które potraktowano odrębnie przy formułowaniu wniosków syntetycznych. Zbadane źródła ujmuję poniższe zestawienie. Rubryka podająca stan dokumentów immunitetowych poszczególnych odbiorców wymienia w nawiasie liczbę uzyskanych konfirmacji.

W tym obfitym materiale dyplmatycznym przeważają dokumenty na rzecz feudałów duchownych. Na 438 (104) dyplomów — instytucji kościelnych dotyczy 394 (88), rycerzy 17 (—), miast 27 (16). Źródła do immunitetu świeckiego nie ograniczają się jednak wyłącznie do wymienionej znikomej ilości, która przetrwała do naszych czasów. Wśród egzempli i darowizn kościelnych notujemy bowiem 84 wypadki, w których mowa jest o rycerzach, dawniejszych posiadaczach przekazywanych wsi itp. W odniesieniu do wielu z nich można ustalić w sposób pewny albo hipotetyczny, że poprzednik świecki cieszył się już przedtem również libertacją ekonomiczną. Immunitet dla miast interesuje nas wtedy, gdy odnosi się do wsi miejskich.

2. **Zakres osobowy immunitetu.** Dokumenty egzemp-

Odbiorca dyplomu	liczba dyplomów	Odbiorca dyplomu	liczba dyplomów
kl. w Arendsee	1 (—)	kl. w Paarstein	2 (—)
kl. w Bambergu	1 (1)	kl. w Przecławiu	1 (—)
kl. w Białymbuku	18 (4)	kl. w Pyrzycach	8 (1)
kl. w Bierzwniku	1 (—)	kl. w Reinfeld	15 (1)
kl. w Brodzie	4 (4)	kl. w Słupie	14 (3)
kl. w Bukowie	14 (4)	kl. w Szczecinie	26 (6)
kl. w Darguniu	40 (7)	kł św. Jakuba w Szczecinie	4 (—)
kl. w Dobrzanie	9 (1)	kł NMP w Szczecinie	9 (1)
kl. w Dünamünde	1 (1)	kol. św. Piotra w Szczecinie	2 (1)
prep. w Dyminie	1 (—)	kl. w Trzebiatowie	6 (2)
kl. w Eldenie	31 (11)	kl. w Walkenried	4 (—)
kl. w Grąbczowie	3 (1)	kl. w Wierchnie	18 (4)
kl. w Grobi	42 (6)	kl. w Wolinie	2 (1)
kl. w Iwniaku	9 (—)	kl. w Żukowie	1 (—)
biskup kamieński		joannici	6 (3)
i kap. w Kamieniu	18 (3)	templariusze	3 (—)
kap. w Kołobrzegu	9 (2)	biskup zwierzyński	1 (1)
kl. w Kołobrzegu	6 (—)	kł w Połchowie	1 (—)
kl. w Kołbaczu	37 (15)	kł w Levin	1 (1)
kl. w Koszalinie	7 (1)	kł w Kartelow	1 (—)
kap. w Lubece	3 (—)	kł w Dąbiu	1 (—)
kl. w Marianowie	1 (—)	kł w Policach	1 (—)
kl. w Mogilnie	3 (—)	kł w Ostroźnie	1 (1)
kl. w Nowej Jasionicy	4 (1)	kł w Tempzin	1 (—)
kl. w Oliwie	1 (1)	kł w Lassen	1 (—)
rycerze	17 (—)		
m. Dymin	1 (1)	m. Kołobrzeg	1 (1)
m. Gardziec	3 (3)	m. Koszalin	2 (1)
m. Gryfia	5 (2)	m. Nakło	5 (2)
m. Gryfice	2 (—)	m. Szczecin	5 (4)
m. Gryfino	3 (2)		
Razem 438 (104)			

cyjne w różny sposób określają ludność objętą immunitetem. Można tu wyróżnić pewne grupy występujące pod rozmaitymi nazwami:

a) ludność występująca pod nazwami neutralnymi: *rustici, agricul-tores, laici, incolae, cultores, villani*⁶;

b) ludność o ograniczonej wolności osobistej: *homines dessitli, homi-nes podaizam habentes, decimi rustici, subditi, personae eiusdem (sc. ecclesiae), claustrii homines, familiares, familia, servientes, famuli*⁷;

⁶ Por. tenże, *Rozwój immunitetu*, s. 23, przyp. 130.

⁷ Por. *Ibidem*, s. 23, przyp. 131, oraz W. Sommerfeld, o. c., s. 54—56, 105; K. Tymieniecki, *Ludność wiejska...*, s. 14—15, 21—22; J. Matuszewski,

c) ludność posiadająca zapewne większą wolność: *coloni* i może częściowo *homines*⁸.

Ponadto dyplomy dzielą osadników według przynależności etnicznej: słowiańskiej, niemieckiej czy duńskiej⁹.

Terminy te nie pozwalają na konstruowanie jakichkolwiek wniosków na temat stopniowego rozszerzania się libertacji ekonomicznych na poszczególne kategorie ludności. Określenia łacińskie nie oddają należycie nazw słowiańskich, nie pozwalając tym samym na poznanie ustroju społecznego wczesnofeudalnej wsi pomorskiej. Od czwartej ćwierci XII stulecia pojawiają się w źródłach, obok *homines*, coraz liczniej osadnicy — *coloni*. Charakterystyczne, iż są oni zazwyczaj obejmowani pełnym immunitetem ekonomicznym. Zapewne posiadali wolność osobistą w szerszym zakresie niż ludność z dawna osiadła. Udzielanie egzempcji łączyło się dość często z zezwoleniem na prowadzenie kolonizacji wiejskiej¹⁰. W takim przypadku libertacja rozciągała się nie tylko na ludzi aktualnie osiadłych w przekazywanych dobrach, ale także na tych, którzy w przyszłości się tam osiedlą¹¹.

3. Zakres terytorialny immunitetu. Nabycie przez pana immunitetowego nowych dóbr wymagało uzyskania przywileju nadającego egzempcję¹², dlatego też mamy tak wielką liczbę nadań szczegółowych. W wykorzystanym materiale dyplomatycznym naliczyliśmy ich aż 334, podczas gdy confirmacji tylko 104. Te ostatnie stanowiły podsumowanie uzyskanych dotychczas libertacji, a rozciągając się na wszystkie dobra adresata, określały wyraźnie zakres przysługującego mu immunitetu. W confirmacji przeważnie wymieniano imiennie wszystkie aktualne posiadłości klasztoru. Czasem jednak używano zwrotów ogólnych: *in prefato loco istis vel in aliis eorum villis* lub *si quas alias habent*, i na grunty tak określone rozciągano zwolnienie od danin i służb¹³.

4. Zakres czasowy immunitetu. W rozpatrywanych dokumentach spotykamy się z reguły z wieczystymi nadaniami. Niemal każdy dyplom stwierdzeniem *in perpetuum*, *perpetuo*, *perpetuis tempo-*

o. c., s. 103; K. Ślaski, o. c., s. 19—21; H. Chłopocka, o. c., s. 84; nadto P. U. 145, 282, 375, 380, 492, 501.

⁸ Por. J. Walachowicz, *Rozwój immunitetu...*, s. 23, przyp. 132.

⁹ Por. ibidem, s. 23, przyp. 133.

¹⁰ Por. P. U. 193, 259, 552, 573 i in. oraz J. Matuszewski, (o. c., s. 114), który podkreśla, iż prawo niemieckie było późniejsze w stosunku do immunitetu.

¹¹ Por. P. U. II 870, 886, 918 i in.

¹² Por. J. Matuszewski, o. c., s. 96.

¹³ Por. J. Walachowicz, *Rozwój immunitetu...*, s. 23, 24 i przyp. 136.

ribus, in futurum, perpetualiter, semper itp. podkreśla zasadę wieczystości nadań¹⁴. Wieczystość ta wykształciła się zapewne w drodze praktyki, gdyż jak wnosić można z licznych konfirmacji, pojawiających się zwłaszcza przy okazji zmiany osoby panującego, następca nie bardzo był związany libertacjami udzielonymi przez poprzedniego księcia¹⁵. Zazwyczaj jednak zatwierdzano raz udzielone przywileje na okres nowego panowania i w ten sposób immunitet raz nadany, obowiązywał rzeczywiście wiecznie. Instytuty kościelne, chcąc bardziej ugruntować swój stan posiadania w zakresie egzempcji, starały się o dyplomy konfirmacyjne nie tylko książęce, ale także biskupie czy nawet papieskie¹⁶.

5. Terminologia dokumentów immunitetowych. Wszystkie terminy używane przez dyplomy na określenie służebności i danin prawa książęcego oscylują wokół dwóch zasadniczych: *exactio* i *servitium*, stosowanych zresztą z dużą niekonsekwencją. Na ogół przez *exactio* źródła rozumieją daninę, a przez *servitium* — służebność¹⁷. W niektórych jednak przekazach występuje: *exactiones* wśród służebności i odwrotnie¹⁸; używanie terminu *servitium* przed albo po wyliczeniu służb miejskich, wiejskich, mostowych¹⁹; supremacja jednego pojęcia nad drugim; wspomnianie tylko o jednym przy pomijaniu drugiego²⁰. Dla całego badanego okresu stwierdzić można brak tendencji zmierzającej w kierunku uściślenia używanych w praktyce kancelaryjnej terminów i ich systematyki.

Obok nomenklatur *exactio-servitium* spotykamy w dokumentach szereg nazw określających poszczególne ciężary *nominatim*, np. *aedificatio urbium*, *pontium* etc., których tu nie będziemy wymieniać, gdyż znajdują one omówienie niżej²¹. Zaznaczymy tylko, że obok nazw łacińskich znajdujemy też występujące w dwóch wypadkach określenia pomorskie: *narzaz*, *ossep* i *gościtwa*²².

Pozostaje jeszcze kwestia zwolnień od władzy urzędników książęcych mających uprawnienia w zakresie danin i służb. Należą do nich funkcjonariusze określani mianem *iudices*, *castellani*, *advocati*, *bedelli*, *prizstalli* itp. Spór, czy zwolnienie od władzy tzw. *iudices* występujące w formule

¹⁴ Por. ibidem, s. 24, przyp. 137; oraz P. U. I 108; II 602, 1203 i in.

¹⁵ J. Matuszewski (o. c., s. 111) stwierdza wieczystość nadań jako regułę powszechnie obowiązującą. Nadto patrz przyp. 43, 44, 64 i in.

¹⁶ Por. przyp. 45, 70 i in.

¹⁷ Por. P. U. I 69, 102, 188, 209, 255, 295, 377, 390, 476; II 831, 992, 1064, 1155, 1300 i in.

¹⁸ Por. PU I 248, 258, 386 i in.

¹⁹ Por. PU I 63, 402, 467 i in.

²⁰ Por. PU I 402; II 586 i in.

²¹ Por. przyp. 43—92 oraz rozdz. V i VI.

²² Por. PU I 70, 257.

ut nullus secularium iudicum rusticos eorum — — ad urbes edificandas etc. poczytać za nadanie immunitetu sądowego czy ekonomicznego, został już rozstrzygnięty na korzyść ostatniego, w innym miejscu²³. Tego typu nadanie libertacji od ciężarów prawa książęcego spotykamy zwłaszcza w dyplomach kołbackich, eldeńskich i pyrzyckich w początkowym okresie rozwoju immunitetu²⁴. O urzędnikach uprawnionych do egzekwowania danin czy służb mówi już dyplom kapituły kamieńskiej z 1176 r. (*quod nulli liceat alicuius exactionis causa predia eorum intrare*)²⁵. Byli to kasztelanowie²⁶, a potem wójtowie, bedellowie i przystallowie²⁷. O zwalnianiu od ich władzy mówią dyplomy klasztorów w Eldenie, Pyrzycach, Grobi, Darguniu, Słupie, Żukowie, Dobrzanie, Grąbczowie, Szczecinie, Marianowie, prepozytury w Dyminie, kolegiaty w Szczecinie, kościoła NMP w Szczecinie, miasta Gryfina²⁸. Dokumenty darguńskie mówią nadto o egzempcji *ab omni exactione baronorum nostrorum et omnium nobis et eis famulantium*²⁹. Libertacje od władzy urzędników, zwłaszcza wójtów występują też od początku XIII w. w formie zwolnień *ab advocatia*, a później jako nadania *cum advocatia*³⁰. Egzempcja od adwokacji oznaczała uchylanie kompetencji wójta, zarówno w dziedzinie ekonomicznej, jak i sądowej³¹. Uzyskali ją następujący uprawnieni: klasztory w Darguniu, Brodzie, Kołbaczu, Eldenie, Grobi, Słupie, Dobrzanie, Bambergu, Grąbczowie, Reinfeldzie, Wierzchnie; kolegiata św. Jakuba w Szczecinie; templariusze; miasta Szczecin, Gryfia, Dymin i zapewne inne³².

Obok zwolnień od urzędników występują też czasem egzempcje od ciężarów związanych z odbywającym się *commune placitum* (klasztory w Kołbaczu, Szczecinie, Eldenie)³³.

Ponadto źródła dostarczają szeregu formuł ogólnych typu: *ab omni iure*, *ab omni seculari potestate*, *ab omni meo iure*, *a iure tereni domini* itp. Występują one w dokumentach prawie wszystkich uprawnionych i z reguły wypada je interpretować jako przekazanie pełni immunitetu ekonomicznego³⁴.

²³ Por. J. Walachowicz, *Rozwój immunitetu...*, s. 20—22.

²⁴ Por. przyp. 44, 54, 75.

²⁵ Por. przyp. 47.

²⁶ Por. przyp. 59.

²⁷ Por. przyp. 54 i in.

²⁸ Por. przyp. 54, 75, 45, 57, 48, 59, 60, 64, 69, 72, 78, 82, 83 i 178.

²⁹ Por. przyp. 43.

³⁰ Por. J. Walachowicz, *Rozwój immunitetu...*, s. 24, zwłaszcza przyp. 139.

³¹ Por. *ibidem*, s. 24 oraz przyp. 140, 141.

³² Por. przyp. 43, 50, 54, 45, 48, 60, 61, 64, 65, 70, 66, 63, 174, 180, 181 i in.

³³ Por. przyp. 44, 69, 54.

³⁴ Por. J. Walachowicz, *Rozwój immunitetu...*, s. 22; przyp. 122, 123, 134 oraz PU. I 234, 272 i wiele innych.

III. POCZĄTKI IMMUNITETU

Problematyką początków immunitetu w Polsce zajmował się R. Grodecki, który doszedł do wniosku, że sporadyczne egzempcje skarbowe pojawiły się w Polsce już na przełomie XI i XII w. oraz w pierwszej połowie XII stulecia³⁵. Tezę tę, zdaniem naszym, trafnie zakwestionował J. Matuszewski; przemawiają za nim także dane z terenu Pomorza Zachodniego. Dodać wszakże musimy, iż odmawianie ogólnym egzempcjom z XII czy XIII w. treści libertacyjnej uważalibyśmy w odniesieniu do Pomorza za niesłuszne³⁶. Wśród 438 dyplomów cytowanych w pracy około 30% zawiera egzempcje ujęte w sposób bardzo ogólnikowy: *ab omni iure* względnie *cum omni iure*³⁷. Wszystko wskazuje jednak na to, że podobnie ogólnikowe formuły libertacyjne określały nadanie pełnego immunitetu ekonomicznego, gdyż istnieją niewątpliwie cieszące się pełną egzempcją instytucje, które posiadają wyłącznie ogólnikowe zwolnienia³⁸. Inna sprawa, że takie ogólnikowe formuły utrudniają rekonstrukcję systemu danin i służebności prawa książęcego.

Ustalenie zakresu rzeczowego egzempcji jest również kłopotliwe z powodu stosowania dla poszczególnych odbiorców różnych formuł libertacyjnych. Różnicę taką w brzmieniu słownym i stopniu szczegółowości dostrzec np. można między formułami kołbacką i darguńską³⁹.

Podobnie jak w Polsce, immunitet pomorski jest zasadniczo zjawiskiem XIII w. Wcześniejsze zwolnienia otrzymało zaledwie kilku uprawnionych. Były to klasztory w Darguniu 1173, Kołbaczu — 1173, Grobi — 1175, Słupie — 1176, Białymbuku — 1180, Brodzie — 1182, oraz zakon joannicki — 1198 r. Nadto libertację uzyskali biskupi kamieński (1176 r.) i zwierzyński (1186 r.) oraz kapituła w Kamieniu (1176 r.)⁴⁰. Egzempcje na rzecz rycerzy i miast spotykamy dopiero w drugiej połowie XIII w.⁴¹

Przywileje skarbowe pojawiają się więc zasadniczo u schyłku trzeciej ćwierci XII w., a ich pełny rozwój przypada na XIII stulecie. W praktyce utarł się zwyczaj udzielania libertacji już w dokumencie fundacyjnym

³⁵ Por. R. Grodecki, o. c., s. 54, 57.

³⁶ Por. J. Matuszewski, o. c., s. 11; odwrotnie R. Grodecki, o. c., s. 7.

³⁷ Por. PU I 66, 197, 200, 234, 295, 331, 339, 377, 444; II 910, 960, 1000, 1042, 1043, 1059, 1064, 1070, 1087, 1101, 1109, 1155, 1196, 1302 i in.

³⁸ Por. przyp. 51, 53, 56, 59, 61, 62, 63, 67, 68, 71 i in.

³⁹ Por. przyp. 43, 44.

⁴⁰ Por. przyp. 43, 44, 45, 48, 49, 50, 52, 46, 51, 47.

⁴¹ Por. przyp. 95—104 oraz 173—181.

i przy każdym przekazaniu nowych dóbr — widocznie feudalna eksploatacja własności ziemskiej wymagała koniecznie posiadania immunitetu⁴².

IV. ROZWÓJ NADAŃ IMMUNITETOWYCH

Przyjrzyjmy się obecnie chronologii procesu uzyskiwania libertacji przez feudałów duchownych, świeckich i miasta.

1. Feudałowie duchowni. Spośród instytucji kościelnych immunitet uzyskiwały następujące podmioty:

1. kl. w Darguniu w 1173 r.⁴³
2. kl. w Kołbaczu w 1173 r.⁴⁴

⁴² Por. R. Grodecki, o. c., s. 51—52 oraz W. Łęga, *Spółeczeństwo i państwo gdańsko-pomorskie XII i XIII w.*, Poznań 1956, s. 213—214.

⁴³ W 1173 r. Kazimierz I udzielił opactwu obszernego immunitetu ekonomicznego polegającego na zwolnieniu od danin i służebności, od władzy urzędników książęcych, od ciężarów miejskich, mostowych i wojskowych (*ab omni exactione baronorum nostrorum, et omnium nobis et eis famulantium, et ab omni servitio nobis et eis more gentis nostre debito, videlicet urbium edificatione, pontium positione, et utrorumque resarcinatione, et ab omni expeditione, ita ut nemini quicquam servitii debeant ex debito nisi soli deo et monasterio* — *ab omni exactione et servitio nobis et nostris debito* — C. P. D. I 36). Do tej zasadniczej egzempcji późniejsze dyplomy wnoszą stosunkowo niewiele. W wyniku rozwoju formuły immunitetowej pojawiają się od 1216 r. zwolnienia *ab advocatia* (PU. I 174, 193, 227, 235, 248, 259, 402, 446; II 621, 677; III 1468) przeradzające się od 1241 r. w nadaniu *cum advocatia* (P. U. I 388, 467; II 796, 951), obejmujące z dziedziny ekonomicznej świadczenia należne wójtom i urzędnikom księcia (PU. II 1038). Nieco bardziej precyzują się libertacje od służebności dzięki występującym w źródłach formułom zwolnień od *urbium exstructio, munitio, castrorum aedificatio* czy *terrae defensio* (PU. I 174, 237, 235, 259, 353, 369, 396, 402, 477, 552; II 796; III 1468 i in.). Ta ostatnia powinność nie jest zresztą uchylana (PU. I 552; III 1468). Dużo dokumentów zawiera tylko formularz ogólny (*cum omni libertate, cum omni iure, ab omni impetitione et iure* — PU. I 169, 175, 201, 237, 498, 536; II 688, 756, 778, 784, 804, 885, 1032, 1075, 1225, 1233, 1267; III 1414, 1506, 1591, 1606). W zakresie bedy (*petitio, precaria*) klasztor posiada 6 dyplomów szczegółowych, egzymujących tylko ograniczony obszar dóbr. Libertacje zjawiają się w latach 1228, 1229, 1269, 1276 i 1288 (PU. I 248, 259; II 896, 1038, 1039; III 1468). Obacz nadto W. Sommerfeld, o. c., s. 112—114.

⁴⁴ W 1173 r. Bogusław I nadał klasztorowi immunitet od władzy urzędników w zakresie danin i służb oraz budowy miast (*ut nullus secularium iudicum rusticorum eorum* — *ad urbes edificandas seu aliquas seculares exactiones compellere presumat* — C. P. D. I 33). Formuła ta z biegiem czasu uległa pewnym sprecyzowaniom i uzupełnieniom. Zwolnienia od władzy *iudices, advocati, bedelli* występują do końca naszego okresu (PU. I 67, 68, 87, 98, 373; II 610; III 1712), choć w niektórych wypadkach od połowy XIII w. przybierają formę egzempcji od adwokacji albo nadania wolnej adwokacji (PU. I 373, 494; II 611, 990, 1000, 1232, 1268). Sprecyzowaniem starej formuły jest też pojawiająca się w 1240 r. liber-

3. kl. w Grobi w 1175 r.⁴⁵

4. bp kamieński 1176 r.⁴⁶

tacja od ciężarów ekonomicznych związanych z odbywającym się *commune placitum* (PU. I 373). Interesującej nas kwestii danin ogólny formularz kołbacki (*ab omni exactione que mei iuris est, ab omni exactione, ab exactione secularis iuris, census, omne ius, libertates et immunitates, omnia iura* itp. — P. U. I 67, 68, 87, 98, 103, 104, 213, 339, 344, 372, 426, 454; II 610, 872, 992 i in.) jednak nie rozwiązuje. Termin *servitium* jest w dokumentach rzadki (PU. I 103, 104, 426; III 1703, 1712). Same służebności miejskie ulegają bliższemu określeniu dzięki bezokolicznikom *edificare* i *reparare* (P. U. I 67, 98, 373), gdyż terminy *opera urbana* czy *servitus urbana* niczego bliżej nie wyjaśniają (P. U. I 373; III 1700). Uzupełnieniem formuły dwunastowiecznej jest występująca w trzech wypadkach wolność od wyprawy wojennej (*expeditio* — P. U. I 213 — rok 1223, 373 — rok 1240; II 610 — rok 1255) oraz od bedy (P. U. I 494 — rok 1249; II 1088 — rok 1278; równoczesne nadanie klasztorowi praw poboru podatku — PU. III 1703 — rok 1294). W odniesieniu do *expeditio* wnosić można na podstawie generalnej konfirmacji z 1240 r., że libertacja rozciągała się na ogół dóbr klasztornych (P. U. I 373), natomiast egzempcje od bedy dotyczyły tylko poszczególnych wsi. Por. nadto W. Sommerfeld, o. c., s. 76; H. Hoogeweg, o. c., t. I, s. 236; H. Chłopocka, o. c., s. 65.

⁴⁵ Dokumentem z 1175 r. udzielił Kazimierz I klasztorowi w Grobi immunitetu od wszelkich świadczeń ekonomicznych z wyjątkiem służebności budowy murów miejskich (*ab omni meo iure et seculari potestate, excepta urbis munitione liberam emancipavi* — — *ab omni quoque provinciali exactione et meo iure, liberas donavi* — — P. U. I 66). Pojawiające się w źródłach formuły: *ab omni meo iure, ab seculari potestate, ab provinciali exactione, ab iure tereni dominii, sine omni exactione secundum ius ecclesiasticum, ab omni exactione, ab omni inpetitione et exactione advocatorum, ab* — — *exactionibus, a arengiis, perarengiis, a vectigalibus* czy *cum libertate, cum omni iure, cum cuiuslibet pensionis* lub nadanie adwokacji posiadały zapewne treść identyczną (P. U. I 66, 106, 170, 200, 357, 420, 562; II 596, 783, 957; III 1698 i in.). W zakresie służb zastrzeżenie obowiązku budowy umocnień miejskich wystąpiło ostatni raz w 1188 r. (P. U. I 106). Odtąd klasztor otrzymywał zwolnienia bez ograniczeń (P. U. I 293). Dopiero w 1243 r. notujemy, obok egzempcji od budowy i niszczenia grodów oraz naprawy mostów, nowe zastrzeżenie dotyczące powinności udziału ludzi klasztornych w obronie kraju (P. U. I 420). Gdy chodzi o wolność od bedy, to ze świadczeniem tym spotykamy się w 1239 r. w falsyfikacie, a w 1254 r. (PU. I 366; II 596) w autentyku. Dyplomy, które można zacytować są dokumentami szczegółowymi, a więc i zakres libertacji jest ograniczony (P. U. II 1227; III 1613). Por. nadto W. Sommerfeld, o. c., s. 74.

⁴⁶ W dobrach biskupich podobnie jak w kapitulnych pełni immunitetu obserwujemy już od 1176 r. (P. U. I 69). Znaczenie egzempcji udzielonych biskupowi było jednak o wiele większe, gdyż był on czynnikiem skutecznie dążącym do zdobycia zwierzchnictwa terytorialnego. W latach 1240—1276 biskupi kamieńscy organizowali najpierw na ziemi stargardzkiej a potem kołobrzesckiej swoje władztwo świeckie. Dokumenty książęce z tego czasu udzielały im wszelkich praw, adwokacji, wolności od danin itp. (P. U. I 377, 475, 910, 1033, 1042, 1043, 1044, a także 1060, 1063, 1137, 1147, 1151; III 1556). Dowodem na stanowisko biskupa jako zwierzchnika terytorialnego w Kołobrzegu są liczne nadania ziemi i praw immunitetowych dokonywane przezeń na rzecz klasztorów, fundacje religijne, konfirmacje darowizn rycerzy — wasali biskupich, rozmaite transakcje z ziemią, immunitetem i innymi

5. kapituła kamieńska w 1176 r.⁴⁷

6. kl. w Słupie w 1176 r.⁴⁸

7. kl. w Białymbuku w 1180 r.⁴⁹

prawami (P. U. II 1168; III 1555, 1556 i in.). Ciekawy wypadek notujemy w 1280 r., kiedy to Bogusław IV konfirmując wieś, którą od biskupa kamieńskiego miał klasztor w Reinfeldzie, zaznaczył, iż posiada ona immunitet, jednak bez wolności od bedy (*excepta a solutione precaria*). Wspomniano też o egzempcji od służebności wiejskich i miejskich (P.U. II 1551). Posiadanie prawa do poboru bedy przez biskupa na terenie jego dóbr daje się stwierdzić na gruncie dyplomów darguńskich z lat 1276 i 1288 (P. U. II 1038, 1039; III 1468). Por. nadto F. Salis, *Forssungen*..., *passim* a szczególnie s. 120—122.

⁴⁷ W roku 1176 kapituła uzyskała wolność od danin i *immunitas ab introitu* księcia i urzędników w celu pobierania świadczeń ludności (*quod nulli liceat alicuius exactionis causa predia eorum intrare preter consensu totius conventus* — P. U. I 69). W tymże roku Kazimierz I sprecyzował, że chodzi tu o: narzaz, osep i gościcwę (stan), przewóz wodny i lądowy, budowę domów książęcych i o inne służby świadczone *secundum morem gentis nostre*. Równocześnie zatrzymano obowiązek budowy grodu i mostu, do którego należeli ludzie dóbr kapitulnych (*castrum ad quod pertinent et pontem edificent generalem*). Do powinności tej ludzie mieli być wzywani nie przez zwyczajnego urzędnika (*nullatenus per secularem exactorem*), lecz przez posłańca prepozyta (*sed per nuncium prepositi* — P. U. I 70). Podobną treść widzimy też w dyplomie Bogusława I z 1186 r. (P. U. I 102). Wolność od bedy uzyskała kapituła od Barnima I w 1268 r. (P. U. II 871).

⁴⁸ W 1176 r. Kazimierz II nadał klasztorowi w Słupie nad Pianą wieś wolną od danin świeckich i od służebności (*ab omni secularium exactione liberam esse statuimus et immunem, ita ut nulli mortalium nisi abbati et sue teneatur ecclesie deservire* — C.P.D. I 40). W następnych dokumentach konfirmacyjnych i szczegółowych spotykamy się z rozmaitymi wariantami powyższej ogólnej formuły *ab omnibus exactionibus, a quibuscumque exactionibus, a iugo et rigore iuris secularis, ab servitio seculari, a quolibet servitio seculari, a serviciis secularibus* (P. U. I. 94; II 831; I 209, 272, 255, 295, 390; II 1064). Znajdujemy też nadania *cum libertate et omnimoda iure, cum omni iure, omnimoda libertas, qualibet libertas, omne ius, quicquid iuris* (P. U. II 960; I 234, 272, 295; II 1059, 1087, 1064) lub zwolnienie od zagadkowych *taliae* czy *pensiones* (P. U. II 831). Wymienione zwroty określają zapewne pełen immunitet ekonomiczny klasztoru, jednak chyba bez bedy. Dwa dyplomy szczegółowe z lat 1278 i 1289 wspominają o nadaniu adwokacji (P. U. II 1087; III 1517). Podobnie w 1233 i 1267 r. słyszymy o zwolnieniu od danin i służebności wiejskich i miejskich należnych księciu i jego urzędnikom wójtom, bedellom i innym (P. U. I 295).

⁴⁹ W 1180 r. Kazimierz I fundując klasztor udzielił mu immunitetu od wszystkich ówczesnych danin i służebności (*libere et quiete et sine omni exactione soli clauistro ibidem construendo perpetualiter servituras* — — *ab omni exactione iure perpetuo liberas* — — *ab omni exactione et servicio nostro liber sit, tantum Deo ecclesie serviat* — P. U. I 84). Nabywając nowe dobra ziemskie premonstratensi otrzymywali dla nich także odpowiednie egzempcje formułowane przez dyplomy w sposób ogólny (*ab omni exactione, ab omni servicio, cum omni libertate, omne ius, tale ius* itp. — P.U I 146, 163, 244; II 615, 762, 882, 916, 941, 1029, 1061, 1150, 1321). Dyplom Warcisława III z 1236 r. zwolnił klasztor od starej daniny (*antea exactio*), co — być może — miało stanowić przeciwstawienie do nowych podatków (beda),

8. kl. w Brodzie w 1182 r.⁵⁰
9. bp zwierzyński 1186 r.⁵¹
10. joannici w 1198 r.⁵²

od których opactwo nie było zwolnione. Równocześnie książę zaznaczył, iż ludzie klasztoru będą zobowiązani do budowy grodu i obrony kraju jedynie za wolą i zgodą opata (— — *et omnes ibi manentes ab omni quam domini terre facere consueverant in antea exactione. Statuentes etiam ut si quando nimia necessitate nos urgente, nobis ad expeditionem homines illius territorii ad defensionem videlicet terre nostre nobis fuerint necessarii, pro eo ad dominum abbatem dicti loci, non ad alium recurratur, nec ad hoc vel ad edificationem castri alicuius infra terram nostram, per coactionem aliquam compellantur, sed in voluntate sit abbatis, quod ad hoc negotium transmittantur* — — P. U. I 335, 406; II 882). O służebnościach komunikacyjnych (*evectiones*) mówi jedynie egzymujący od nich dokument Barnima I z 1269 r. (P. U. II 882). Por. nadto H. Hoogeweg, o. c., t. I, s. 15—16, oraz K. Ślaski, o. c., s. 48.

⁵⁰ Pomijając falsyfikat opatrzonej datą 1170 r. i zawierający immunitet ekonomiczny (P. U. I 54), autentyczną libertację notujemy w konfirmacji Bogusława I z 1182 r. Z tekstu jednak wynika, że egzempcja została udzielona już wcześniej przez Kazimierza I (— — *ab omni exactione iuris, quod ullomodo in eo habere possemus, vel quisquam ex parte nostra liberrimum constituimus. Omnem autem immunitatem quam frater meus eisdem canonicis et hominibus eorum tam theoticis quam Slavis, concesserat, nos simili devotione indulgemus, remittentes eis onus edifications urbium* — — P. U. I 90). Zatwierdzając nadania Kazimierza I i Bogusława I w 1244 r. Barnim I przyznał klasztorowi posiadanie wolnej adwokacji i prawa do pobierania danin (*secundum quod privilegia eorum continent cum iuris integritate, sive omni advocacia et seculari exactione, que ad nos pertinere posset libertando et renovando confirmamus* — P. U. I 429). Dobra posiadane na podstawie *iure omni* konfirmował też Bogusław IV w 1281 r. (P. U. II 1207). W dokumentach klasztoru z Brody brak wzmianek o zwolnieniu od bedy. Obowiązek ten zapewne został utrzymany. Por. nadto W. Sommerfeld, o. c., s. 72—74.

⁵¹ Z konfirmacji wydanej przez papieża Urbana III w 1186 r. dowiadujemy się, że z darowizny księcia zachodniopomorskiego Kazimierza biskupstwo zwierzyńskie posiadało dobra *cum omni iure* (P. U. I 99).

⁵² Na podstawie dokumentu Grzymisława z 1198 r. joannici cieszyli się w swych dobrach pełnią immunitetu ekonomicznego (*ex omni actione et servicio ducali in perpetuum meram libertatem* — P. U. I 133). Stan ten potwierdził w 1238 r. papież Grzegorz IX (*exemptas ab omni exactione seculari*) i biskup Herman w 1269 r. (C. P. D. I 267 i P. U. II 900). Ciekawy ze względu na formularz dyplomatyczny okazuje się dyplom Barnima I z 1229 r. Zatwierdzając dobra zakonne książę zwolnił je od wszelkich danin na rzecz dworu książęcego i urzędników, od narzazu, osepui i od wszelkich innych, gdyby pojawiły się w przyszłości (może beda). Dyplom głosi: *ab omni exactione curie mee et beneficiariorum meorum, que in terra mea esse consueverunt, narek, ossep, edificatio castrorum et pontium et si qua emergerit alia persolutio per omnia funditus deo et beato Johanni baptiste remitto, et pace tranquilla confero et confirmo in perpetuum fratribus pretaxatis possidenda* (P. U. I 257). W 1291 r. Bogusław IV, Barnim II i Otton I przekazali dobra ziemskie *cum — — omni iure* jednemu z joannitów Gerhardowi z Goleniowa (P. U. III 1568). Por. nadto H. Hoogeweg, o. c., t. II, s. 872.

11. kl. w Arendsee w 1215 r.⁵³
12. kl. w Eldenie w 1218 r.⁵⁴
13. kapituła kołobrzaska w 1219/20 r.⁵⁵

⁵³ W 1215 r. Kazimierz II nadał klasztorowi dobra ziemskie *cum omni iure* (P. U. I 166).

⁵⁴ Immunitet od danin i służebności udzielony przez książąt rańskich w latach 1207 i 1209 (P. U. I 145, 148) zatwierdził na terenie Pomorza Zachodniego Bogusław II w 1218 r. (*ab omni servicio et exactione* — P. U. I 188). Zwolnienia te przybierały też formę egzempcji od władzy skarbowej *iudices seculares* (P. U. I 478 — rok 1248; II 1221 — rok 1281), *advocati, bedelli, prizstalli* (P. U. I 478 — rok 1248; II 1202 — rok 1265, 1209 — rok 1281) lub libertacji od adwokacji (P. U. I 392 — rok 1241, 478 — rok 1248; III 1221 — rok 1281), albo nadań *cum advocatia* (P. U. I 538, 559 — rok 1251; II 777 — rok 1252, 1218 — rok 1265, 1221 — rok 1281). Notujemy też zwolnienia ludności klasztornej od ciężarów związanych z odbywającym się *commune placitum* (P. U. I 478; II 1221). Licznie występujące formuły *ab omni exactione, ab exactione, ab omni iure exactione, exemptiones secularium exactionum, ab omni onere exactionis, taliis, cuiuslibet pensionis, quibuslibet importunitatibus, angariis* itp. (P. U. I 145, 148, 450, 523; II 1086, 1209, 1218; III 1668, 1710 i in.) nie określają rodzajów danin, od których klasztor był wolny. Obfitsze wzmianki spotykamy w źródłach na temat służebności. Dowiadujemy się mianowicie, że opactwo było wolne od ciężarów miejskich (*urbium aedificatio, castrorum aedificatio, castrorum destructio, urbium reparatio*), mostowych (*pontium structura, aedificatio, resarcinacio, destructio, reparatio*), stróży (*urbium custodia, pontium custodia, vigiliae nocturnae*) i powinności wojskowych (*expeditio gentis slavice* — P. U. I 148, 260, 392, 478; II 1221 i in.). Dość licznie występują też nadania dóbr ziemskich *cum omni iure* (P. U. I 499, 500, 538, 559; II 752, 753, 777, 920 i in.). Libertację od bedy, określanej jako *petitio* czy *precaria*, spotykamy z reguły w dyplomach obejmujących cały obszar dóbr cysterskich. W 1241 r. Eldena uzyskała od Wacława III egzempcję *ab omni obsequio petitionibus* (P. U. I 392), co zatwierdził Klemens IV w 1265 r. (P. U. II 786). Uprawnienie do pobierania tego świadczenia przekazał i zatwierdził klasztorowi Bogusław IV w 1281 r. (P. U. II 1209: — — *totam precariam, que nobis et successoribus nostris competere poterat in bonis dicte ecclesie, integraliter obtinendam propter multimoda servicia ab ipsa ecclesia per predictos abbatem et conuentum nobis exhibita et impensa* — — *dictam precariam nostram in vsus conuertimus predictorum in uerum feodum et legale perpetuis temporibus feliciter et pacifice possidendam* — —; 1221). Por. nadto T. Pyl, o. c., passim; W. Sommerfeld, o. c., s. 197; H. Hoogeweg, o. c., t. I, s. 459.

⁵⁵ Nadanie *pleno iure* wolne od wszelkich danin, uzyskane przez kapitułę w latach 1219—1220 od księżnej Ingardy (P. U. I 197), znalazło potwierdzenie w dyplomie Wacława III z 1253 r. (P. U. I 576). Kanonicy otrzymali wtedy potwierdzenie wolności od danin należnych księciu i jego urzędnikom (prokuratorom, wójtom), od podatków (*vectigal*), bedy (*precaria*) i od *omnibus generibus exactionum* — — *quocunque nomine censeantur*. Zatrzymano jedynie te obciążenia, które dotyczyły obrony kraju (*preter quod ad defensionem terre cum allis proficiscuntur, cum per edictum generale fuerint euocati*). Dalsze dokumenty szczegółowe precyzują ogólne zwolnienia kapituły; stwierdza się, że ludność dóbr kapitulnych jest wolna od wszelkich służebności (budowa mostów, grodów, dostarczanie wozów, wyprawa poza granice kraju), z wyjątkiem ~~obrony~~ kraju (*ad communem terre*

14. kl. w Mogilnie w 1223/4 r.⁵⁶
15. kl. w Trzebiatowie w 1227 r.⁵⁷
16. kapituła lubecka w 1228 r.⁵⁸
17. kl. w Żukowie w 1229 r.⁵⁹
18. kl. w Dobrzanie w 1232 r.⁶⁰

defensionem; siue terre comunem custodiam, que lantwere wlgariter appellatur, danin, podatków, bedy (P. U. II 1155 — rok 1280, 1172, — rok 1280; III 1674 — rok 1294 i in.). Por. nadto H. Hoogeweg, o. c., t. I, s. 317; K. Śląski, o. c., s. 47.

⁵⁶ W latach 1223—1224 Mirosława i Ingarda nadały instytutowi wieś *ab omni debito et terre nostre iusta siue iniusta exactione — absolutam* (P. U. I 214; konf. bpa Hermana z roku 1281 — P. U. II 1219). Konfirmując tę darowiznę Barnim I zastrzegł obowiązek wyprawy wojennej i odbudowy grodu w Kołobrzegu, które zostały utrzymane (*confirmo et confero eidem ville omnem libertatem preter nostram publicam expeditionem, et castri Colberch reedificationem solius* — P. U. I 323).

⁵⁷ W 1227 r. Wacław III zatwierdzając dobra klasztorne udzielił też ogólnie sformułowanego immunitetu ekonomicznego (*cum singulis eorum iuribus, liberas ab omnibus exactionibus contulimus pacifice possidendas* — P. U. I 241). Identyczną formułę zawiera konfirmacja Barnima I z tegoż roku (P. U. I 242). Rozszerzenie formularza egzempcyjnego widzimy w dokumencie Wacława III, egzymującym od danin, podwód, wypraw wojennych i świadczeń należnych urzędnikom książęcym (P. U. I 378 — rok 1240: *cum singulis earum iuribus, liberas ab omnibus exactionibus, evectionibus et expeditionibus, et ab omni violentia et gravamine officiorum nostrorum contulimus pacifice possidendas*), w 1254 r. tenże książę zwolnił od służb (*servitia*) przyszłych osadników klasztornych (P. U. II 586). W końcu w 1287 r. Bogusław IV nadał zakonnikom wieś *cum — aduocatis — exemptam ab omni a nobis uel a nostris praecaria exactione* (P. U. III 1426).

⁵⁸ W umowie zamiany z 1228 r., zawartej między kapitułą a Barnimem I, książę przekazał zamieniane dobra ziemskie wolne od *omni exactione et seruitio* (P. U. I 250). Zezwalając w 1269 r. rycerzowi Janowi Rahmelowi na sprzedaż ziemi na rzecz kanoników lubeckich tenże panujący zamieścił w dyplomie podobną, choć mniej zwięzłą libertację, poszerzoną o zwolnienie od bedy (*ab omni exactione violenta vel p. — et seruicio quod borchwerch et bruchwerch dicitur, vectura, aratura — pleno iure* — P. U. II 894).

⁵⁹ W 1229 r. Mirosława nadała klasztorowi w Żukowie wieś wolną od danin, świadczeń należnych księciu, jego najbliższym i kasztelanom, wyprawy wojennej oraz wszelkich obciążeń: *quam ab omni impedimento liberam esse fecimus, ab expeditione et ab omni quo grauari potest — ab omni exactione libera essa volumus, siue a castellano, — a familia ducis, et ab omni controuersia* (P. U. I 256).

⁶⁰ W 1232 r. Wacław III nadał instytutowi pełen immunitet ekonomiczny wg formuły *sine advocatorum exactione* (P. U. I 280) oraz *ab omni iure et servicio secularis potestatis exemptum — liberi sint et immunes ab exstructione urbium et pontium, ab exactione vectigalium — ab expeditione qualibet* (P. U. I 287). Pojawiające się w późniejszym okresie zwolnienia *ab omni exactione et advocatia, ab omni iugo seruitutis et qualibet exactione* lub nadania *cum omni iure*, czy *cum pleno iure* (P. U. I 361; II 901, 1152; III 1546) oznaczały zapewne to samo. Dyplomy biskupów Hermana z 1280 i Jaromara z 1290 r. oprócz egzempcji identycznych z powyższymi zawierają także libertacje od bedy. Pierwszy zwalnia od tej opłaty wieś nabytą w drodze kupna od biskupa Hermana (*a petitione qualibet* — P. U.

19. kl. w Bambergu w 1233 r.⁶¹
20. kl. w Paarstein w 1233 r.⁶²
21. templariusze w 1234 r.⁶³
22. kl. w Grąbczowie w 1236 r.⁶⁴
23. kl. w Reinfeldzie w 1237 r.⁶⁵

II 1154), a drugi konfirmując nadanie rycerza Ramela zatwierdza także wolność od bedy (*ab omni prorsus precaria seu exactione*) i zastrzega obowiązek obrony kraju (*nisi forte pro terre defensione, si eam quod absit, inimicos contigerit introire* — P.U. III 1551). Immunitet od bedy rozciągał się tylko na trzy wsie klasztorne.

⁶¹ Książęta meklemburscy Mikołaj i Henryk poprzez dyplom konfirmujący swego suzerena biskupa kamieńskiego Konrada nadali w 1233 r. klasztorowi w Bambergu wieś wolną od praw świeckich łącznie z adwokacją (*omni iure secularis potestatis exempta, cum — — advocatis et aliis libertatibus et immunitatibus suis* — P.U. I 310).

⁶² Z dyplomów biskupa kamieńskiego Konrada II i papieża Grzegorza IX z 1233 r. dowiadujemy się, że klasztor miał dobra ziemskie *cum omni iure* (P.U. I 294 i 297).

⁶³ Nadania *cum omni libertate* czy *cum omni iure* otrzymywał klasztor od 1234 r. (P.U. I 308, 427). W dyplomie z 1235 r. znajdujemy obszerniejszą libertację; *ab omni advocatia exactione ac molestia fratres predictos ac eorum homines perpetuo volumus esse liberos et immunes* (P.U. I 309).

⁶⁴ Zwolnienie od danin i służebności otrzymał klasztor na mocy dyplomu Barnima I z 1236 r. (*ab omni exactione et servitio quo cetera ville in nostro dominio constructe obligate sunt, liberam esse et absolutam* — P.U. I 324). W 1264 r. notujemy nadanie *cum advocatia et — — omni iure* (P.U. II 750), co zostało zatwierdzone łącznie z wszystkimi dobrami przez Bogusława IV, Barnima II i Ottona I w 1289 r. (P.U. III 1499). Ostatni dyplom zawiera ciekawe sformułowania ciężarów związanych z komunikacją, stacjami księcia czy urzędników, świadczeniami na rzecz funkcjonariuszy państwa, będą — od których zwalnia klasztor, oraz obroną kraju, który to obowiązek utrzymuje. Odpowiedni tekst przytaczamy in extenso: *Indulgemus etiam specialiter dicte ecclesie Gramtzow, ut vassalli eorum a nostris servitiis cum faleratis dextrariis penitus sint exempti, prout nichilominus, ut si hostes terram nostram inuaserint violenter, incole seu homines ecclesie memorate in ipsis bonis seu villis residentes in terra nostra tantum, sicut aliarum ecclesiarum homines, pro defensione prestant auxilium et juuamen. Et si qua precaria vel exactio indicta fuerit terre, de mansis siue agris, quos fratres vel eorum coloni dicte ecclesie Gramtzow per aratra sua coluerint, exempti sint penitus et soluti ac nulla prorsus impignoratio aut violentia seu grauamen quaecumque necnon turbationes, quocumque nomine censeantur, per hospitia videlicet a nobis nostrisque successoribus, officialibus nuntiisque nostris quibuscumque ac in servitiis, que per vecturas curruum fieri possent, nec tallias vel exactiones in grangiis, prediis, curiis, villis siue aliis bonis eorum sitis in nostra ditione per aduocatos nostros nomine nostro vel nuntiorum nostrorum aliquatenus inponatur.*

⁶⁵ W 1237 r. Warcisław III nadał klasztorowi wieś *cum omni iure*, co zapewne stanowiło początek immunitetu ekonomicznego (P.U. I 345). Podobne sformułowania (*ab impetitione, ab exactione, cum omni libertate* itp.) spotykamy do końca badanego okresu (P.U. I 452; II 821, 854, 930, 1398; III 1510, 1536, 1537, 1643). Szczegółowiej sprawami egzempcji zajmują się dyplomy Barnima I z lat 1264 i 1267 oraz

24. kolegiata św. Jakuba w Szczecinie w 1238 r.⁶⁶
25. kl. w Walkenried w 1239 r.⁶⁷
26. kl. w Połchowie w 1243 r.⁶⁸
27. kl. w Szczecinie w 1243 r.⁶⁹
28. kl. w Wierzchnie w 1245 r.⁷⁰

Bogusław IV z roku 1280 i 1287. W roku 1264 dokument szczegółowy zwolnił klasztor od danin, adwokacji, bedy, odbudowy mostów, budowy murów miejskich, wyprawy wojennej. Zastrzeżono tylko obowiązek obrony kraju (*ab omni onere et infestatione advocatie, petitionibus, exactionibus, pontium reparationibus siue cuius-cumque municionibus faciendo et ab omni expeditione preter illam, que lanthwere dicitur, ad quam cum ceteris se opponent* — P.U. II 754). W 1267 r. notujemy jeszcze libertację od adwokacji (P.U. II 830), a w 1280 r. darowiznę *cum advocatia* (P.U. II 1151); w latach zaś 1280 i 1286 zwolnienie od służebności wiejskich i miejskich (*rustica et urbana* — P.U. II 1151; III 1435). Znamienne, że w odniesieniu do jednej z wsi klasztornych zaznaczono nieobowiązywanie egzempcji od bedy (*exceptam a solutione precarie* — P.U. II 1151).

⁶⁶ Zwolnienia immunitetowe spotykamy po raz pierwszy w dokumentach instytutu w 1238 r. Barnim I nadał wtedy wieś z prawem służebności i adwokacji (*cum omni iure servitiorum et advocatia libera* — P.U. I 350 oraz III 1419). Potwierdzenie wspomnianej libertacji znajdujemy w 1286 r. w dyplomie R. M. Szczecina, rozstrzygającym spór między kolegiatą a rycerzami Wussowami (*cum aduocatia et omni iure perceptionis inde provenientis* — P.U. II 1401) — Por. nadto H. Hoogeweg, o. c., t. II, s. 417.

⁶⁷ W nadaniu szczegółowym z 1239 r. Barnim I zwolnił klasztor *ab omni contradictionem calumpnia* (P.U. I 362). Podobnie ogólnie sformułowany immunitet znajdujemy w pozostałych dokumentach (*cum omni iure, cum omni iure nostro, libere* — PU I 470; II 634, 749).

⁶⁸ W 1243 r. Warcisław III nadał kościołowi w Połchowie dobra ziemskie *cum omni iure* (PU I 243).

⁶⁹ W 1243 r., tj. w chwili fundacji klasztor otrzymał od Barnima I zwolnienie od danin, zwłaszcza należnych wójtom i bedellom, od świadczeń związanych z odbywaniem *commune placitum* oraz od powinności miejskich i wyprawy wojennej (*liberos esse concedimus, ab omni iure secularis exactionis, videlicet aduocatum seu bedellorum nostrorum, communis placiti, expeditionis, urbani operis vel qualiscumque servitii nostri sive suorum nostrorum* — P.U. I 415, a także 416; II 1124; III 1498 i in.). Immunitet ten uległ w ciągu drugiej połowy XIII w. nieznamacznemu rozszerzeniu i sprecyzowaniu. Występujące ogólne nomenklatury: *pensio, pensio advocatorum nostrorum seu bedellorum, census, exactio* — *vectigalium*, czy zwolnienia *ab advocatia* lub nadania *cum omni iure et libertate*, potwierdzają pełnię pierwszej libertacji (P.U. I 415, 554, 555; II 737, 826, 1056, 1115, 1159, 1161; III 1498, 1567 i in.). W zakresie służebności jedynie dyplom z 1280 r. przynosi podział służb na miejskie (*urbana*) i wiejskie (*rustica*), podczas gdy inne powtarzają formularz z 1243 r. (P.U. I 1159). Od 1266 r. dokumenty akcentują fakt utrzymania obowiązku obrony kraju (P.U. II 818, 826, 827, 1159). Na mocy generalnej konfirmacji Bogusława IV z 1278 r. dobra klasztorne były wolne *ab omni beda* (P.U. II 1124). Por. nadto W. Sommerfeld, o. c., s. 168—169; H. Hoogeweg, o. c., t. II, s. 466—467, 459.

⁷⁰ Z immunitetem od danin i służebności spotykamy się w dokumencie konfir-

29. kl. w Levin w 1248 r.⁷¹
30. kl. w Marianowie w 1248 r.⁷²
31. kl. w Kartelow w 1249 r.⁷³
32. kl. w Przecławiu w 1250 r.⁷⁴
33. kl. w Pyrzycach w 1250 r.⁷⁵

macyjnym Warcisława III z 1245 r. (— — *ab omni exactione libere maneant in futurum. Volumus etiam ut homines predictae ecclesie nulli serviant sed religiosos inibi domino famulantibus, ut tenentur* — — P.U. I 440. Podobnie P.U. II 602 — rok 1255, 603 — rok 1255, 1402 — rok 1286). Identyczną treść posiadały też zjawiające się w następnych latach zwolnienia: *ab omni exactione, cum omni iuris integritate, cum libertate, cum omni iure, omne ius* lub też nadania wolnej adwokacji (P. U. I 440; II 588, 602, 603, 613, 773, 834, 925, 950, 1037, 1048, 1094, 1131, 1402 i in.). W zakresie służebności szczegółowszy jest dyplom Barnima I z 1278 r. zwalniający od służb wiejskich (*rustica*) i miejskich (*urbana*) oraz zatrzymujący obowiązek obrony kraju (*excepta communi defensione terre, cuius necessitatibus et seruitiis manebunt cum aliis dicte uille homines implicati* — P.U. II 1112). Zagadnienie libertacji od bedy nie występuje pełniej w nadaniach klasztornych. W 1278 r. Barnim I przekazując instytutowi 10 łanów ziemi zastrzegł sobie prawo pobierania tego świadczenia (*excepta precaria exactione, quam nobis reseruamus* — P.U. II 1094). Por. nadto H. Hoogeweg, o. c., t. II, s. 787—788.

⁷¹ Libertację *ab omni seculari exactione* otrzymał instytut w confirmacji biskupa Wilhelma z roku 1248 (P.U. I 474).

⁷² Fundując w 1248 r. klasztor w Marianowie Barnim I udzielił mu pełnego immunitetu ekonomicznego, obejmującego zwolnienia od danin i służb należnych urzędnikom książęcym, wójtom, bedellom i in., oraz od służebności wiejskich i miejskich, z zastrzeżeniem obowiązku obrony kraju (*donavimus et contulimus, ut homines ipsarum et coloni, qui predictos mansos inhabitaverint et coluerint sint liberi et exempti, ab omnibus seruiciis et exactionibus nostrorum advocatorum, bedellorum, aliorumque quorumlibet officiorum nostrorum nulli quicquam servicii rustici vel urbani debentes preterquam sanctimonialibus supradictis, excepta duntaxat tere nostre communi necessitate ad quam ipsos esse volumus obligatos* — P.U. I 476). Por. nadto H. Hoogeweg, o. c., t. II, s. 111—112; W. Sommerfeld, o. c., s. 186.

⁷³ Dokument biskupa Wilhelma z lat 1249—1250 przekazał instytutowi trzy łany z jednej wsi *cum omni iure et omni sine exactione* (P.U. I 493).

⁷⁴ Nadanie *cum omni iure* otrzymał instytut od Barnima I w 1250 r. (P.U. I 511).

⁷⁵ Ogólnie sformułowany immunitet uzyskał kościół pyrzycki w dyplomie szczegółowym z 1250 r. (*Et homines in mansis prehabitis residentes, aut eos habentes seu colentes ad neminem alium debent habere respectum in seruiciis, factis, causis, et negociis quibuscunque, sed ad ecclesiam prenotatam* — — P.U. I 517). Wolność od *iudices, advocati, bedelli* i in. uzyskał klasztor od Barnima I w roku 1255 (P.U. II 612). Późniejsze dokumenty klasztorne zawierają egzempcję w formule ogólnej *cum omni iure, libere, cum omni iure et libertate* (P.U. II 729, 926, 1122, 1123, 1136). Z libertacją od bedy spotykamy się jedynie we falsyfikacie zaopatrzonym datą 1253 (*absque extorsione* — — *precariarum*) i zwalniającym także od służb komunikacyjnych i in. (*absque extorsione servicii equorum, currum* — — *et laborum* — P. U. I 570). Wobec fałszywości tego dyplomu uznać jednak trzeba, iż klasztor zwolnienia tego nie posiadał.

34. kl. w Bukowie w 1252 r.⁷⁶
35. kl. w Iwniaku w 1252 r.⁷⁷
36. prepozytura w Dyminie w 1254 r.⁷⁸
37. kl. w Dąbiu w 1260 r.⁷⁹
38. kl. w Nowej Jasienicy w 1260 r.⁸⁰

⁷⁶ Dyplom fundacyjny Świętopełka II z 1252 r. udzielił klasztorowi zwolnienia od danin, budowy murów miejskich i grodów oraz wyprawy wojennej, jednakże z obowiązkiem uczestniczenia w obronie kraju (*ab — quacunq̃ue exactione, urbium munitione, castrorum edificatione, et ab omni expeditione, nisi pro terra defensione cum hostes eam intrare contigerit planariam obtineant libertatem* — P.U. I 552). Dalsze dokumenty potwierdzające lub nadające nowe dobra wolne *ab omni exactione* (P.U. I 573; III 1489) czy też przekazywane *cum omni iure* (P.U. II 1103, 1104) potwierdzały i rozszerzały pod względem rzeczowym i terytorialnym uzyskaną egzempcję. W zakresie ciężarów miejskich notujemy libertację od *urbium edificatio, urbium munitio, urbium exstructio, castrorum edificatio, castrorum munitio, oppidorum edificatio*. Źródła wspominają też o *pontium positio*, a w odniesieniu do grodów i mostów *utrumque resarcinatio i reparatio* (P.U. I. 573; II 870, 1103, 1104, 1108; III 1489, 1592). Występuje też służebność komunikacyjna *vecturis currus* (P.U. II 1103, 1104, 1108). Zwolnienie od wyprawy wojennej z opuszczeniem zastrzeżenia obowiązku obrony kraju spotykamy parokrotnie w czasie do 1295 r. (P.U. I 573; II 870; III 1484, 1592). Skromnie wyglądał immunitet klasztorny w odniesieniu do bedy. Zwolnienie widzimy tylko w jednej wsi nadanej przez biskupa Hermana w 1278 r. (*a precaria exactione*). Wydaje się, iż klasztor nie był zwolniony z tego podatku. Por. nadto H. Hoogeweg, o. c., t. I, s. 166.

⁷⁷ W 1252 r. w dokumencie fundacyjnym klasztor uzyskał od rycerza Reinberna dobra ziemskie wraz z immunitetem sądowym. Wobec nadania jurysdykcji patrymonialnej, którą przekazywano zazwyczaj później, wnosić chyba można, iż powyższa data określa także początek libertacji ekonomicznej (P.U. I 553). Spotykane w późniejszym czasie formuły dyplomatyczne: *cum omni iure, omne ius, quicquid iuris, cum qualibet libertate* (P.U. II 780, 939, 953, 1040, 1359, 1370) — potwierdzają to zdanie. W nadaniu szczegółowym Barnima I z 1268 r. obok zwolnienia od służebności notujemy zastrzeżenie obowiązku obrony kraju (*nichil nobis in eisdem mansis servitii reseruantes, eo excepto, quod ad usum rei publice necessitate exigente cogitur deuenire* — P.U. II 868).

⁷⁸ W nadaniu szczegółowym Wacława III z 1254 r. otrzymała prepozytura zwolnienie od danin należnych wójtom, naprawy mostów, budowy grodów i innych służebności, z wyjątkiem obrony kraju (*ab omni exactione aduocatorum et reparatione pontium, ab edificatione castrorum et ab omni seruicio, quod nobis facere deberent liberos dimisimus et solutos, ita tamen quod homines eiusdem prepositure in defensione terre nobis seruiant ut tenentur* — P.U. II 587).

⁷⁹ W roku 1260 Branim I nadał kościołowi w Dąbiu dobra ziemskie *cum omni iure* (P.U. II 682).

⁸⁰ W dokumentach z lat 1260, 1277 i 1288 klasztor uzyskał zwolnienia immunitetowe ujęte w formuły ogólne *omnia iura ciuilia* (P.U. II 694 — rok 1260), *cum omni iure* (P.U. II 1072 — rok 1277), *cum — qualibet libertate* (P.U. III 1447 — rok 1288). Nieco odmiennie ujęcie egzempcji widzimy w dyplomie Barnima I z roku 1276 (*libera et exempta ab omni potestate et seruicio seculari, transmittentes in ipsos omne ius quod habuimus in predictis — excepto eo quod inhabitatores*

39. kl. w Policach w 1260 r.⁸¹
40. kolegiata św. Piotra w Szczecinie w 1261 r.⁸²
41. kl. NMP w Szczecinie w 1266 r.⁸³
42. kl. w Ostroźnie w 1271 r.⁸⁴
43. Szpital w Tempzin w 1277 r.⁸⁵
44. kl. w Kołobrzegu w 1278 r.⁸⁶
45. kl. w Dünamünde w 1284 r.⁸⁷
46. kl. w Koszalinie w 1284 r.⁸⁸

indaginis in communi necessitate ad defensionem terre cum plebe seruient vniuersa — P.U. II 1025). Por. nadto H. Hoogeweg, o. c., t. II, s. 104.

⁸¹ Dyplomem lokacyjnym Polic z 1260 r. przekazał Barnim I tamtejszemu kościołowi kilka łanów ziemi: *libere cum omni iure* (P.U. II 687).

⁸² Nadając w 1261 r. dobrą ziemskie Barnim I zwolnił też kolegiatę od danin, podatków, służebności wiejskich i miejskich oraz wszelkich obciążeń z wyjątkiem obrony kraju (*cum — — omni iure temporalis, quod in eis nominari poterit vel acquiri — — ab omni exactione vectigalium seruitute rustica vel urbana, questio, tallis et omni inpeticione nostra nostrorumque officialium, preterquam ad defensionem terre, cum communis necessitas ingruerit decernentes liberas et immunes, omne ius, quod in ipsis, habuimus, in canonicos ipsos, et eorum successores liberaliter transferentes* — P.U. II 710), co w 1263 r. zatwierdził papież Urban IV (P.U. II 738).

⁸³ W 1266 r. Barnim I zwolnił kościół od wszystkich świadczeń należnych księciu, wójtom, bedellom lub innym urzędnikom — wyjąwszy to, co potrzebne dla powszechnego dobra kraju (*nihil omnino nobis, aduocatis, pedellis seu aliis officiatis nostris debentes pensionis vel seruicii de predictis, eis duntaxat exceptis, quae ad nostram et terrae nostrae communem pertinent necessitatem, quae nobis et nostris haeredibus reseruamus* — P.U. II 810). Dalsze szczegółowe dyplomy kościelne nadają instytucji adwokację (P.U. II 1177 — rok 1280, 1308 — rok 1284; III 1432 — rok 1287), wolność od bedy i służebności miejskich i wiejskich (P.U. II 1399, 1400 — rok 1286). Zakres terytorialny tych zwolnień jest jednak ograniczony. Nadto H. Hoogeweg, o. c., t. II, s. 528—529.

⁸⁴ Na podstawie dokumentu biskupa Hermana z 1271 r. kościół dzierżył dobra ziemskie *iure seculari* (P.U. II 945).

⁸⁵ Dobra *cum omni iure* posiadał szpital w Tempzin na podstawie dyplomu Barnima I z roku 1277 (P.U. II 1078).

⁸⁶ W 1278 r. biskup Herman jako fundator klasztoru nadał mu dobra ziemskie oraz związane z nimi *omne ius*, pod którym zapewne można domyślać się liberacji ekonomicznej, skoro immunitet sądowy otrzymały benedyktynki już w 1277 r. Ogólne egzempcje spotykamy parokrotnie w późniejszych latach (P.U. II 1101, 1109, 1259, 1471). Por. nadto K. Ślaski, o. c., s. 48.

⁸⁷ Immunitet sformułowany ogólnie posiadał klasztor na podstawie dokumentu Bogusława IV z 1284 r. (P.U. II 1300).

⁸⁸ Klasztor jako fundacja biskupia posiadał przede wszystkim nadania i zwolnienia pochodzące od biskupów kamińskich. Obok licznych dokumentów nadających dobra *cum omni iure* (P.U. II 1097 — rok 1278, 1302 — rok 1284; III 1437 — rok 1287, 1570 — rok 1291, 1714 — rok 1295, 1735 — rok 1295), spotykamy się w 1284 r. z dyplomem biskupa Hermana potwierdzającym nadanie rycerskie i zwal-

47. kl. w Wolinie w 1288 r.⁸⁹

48. kl. w Lassan w 1291 r.⁹⁰

49. kl. w Oliwie i Żarnowcu w 1291 r.⁹¹

50. kl. w Bierzwniku w 1293 r.⁹²

Ogółem z immunitetu ekonomicznego korzystało w naszym okresie 51 instytucji duchownych. Rozwój ruchu egzempcyjnego, rozpoczęty w XII w., osiągnął swój punkt szczytowy w połowie XIII stulecia. Podkreślić tu trzeba wczesność pełnych zwolnień od wszystkich służebności i danin prawa książęcego. Spotykane bowiem wypadki utrzymania np. w stosunku do ludności 17 instytucji obowiązku obrony kraju i czasem służb grodowych i in. nie mogą być w pełni uznane za ograniczenia immunitetu, gdyż stanowią tylko margines ciężarów, jaki ponoszono normalnie na rzecz panującego. Ujmuje je zestawienie.

Zatrzymano obowiązek	Ilość instytucji	Zobowiązani
budowy grodów	4	klasztor: Grobia, Białybuk, Mogilno, kap. kamień.
budowy mostu	1	kap. kamieńska
wyprawy wojennej	1	kl. Mogilno
obrony kraju	17	klasztor: Darguń, Grobia, Białybuk, Dobrzań, Grąbczów, Reinfeld, Szczecin, Wierzhno, Marianowo, Bukowo, Iwniak, Nowa Jasienica, Koszalin; kap. kołobrzaska, prep. dymińska, kol. św. Piotra w Szczecinie, kl. NMP w Szczecinie

Gdy chodzi o sprawę zwolnień od bedy, która była świadczeniem nowym doby poimmunitetowej, to brak zwolnienia od obowiązku płacenia jej nie naruszał pełni egzempcji od starych danin i służb. Libertacji ogólnie

niającym od wszelkich danin, bedy, służebności wiejskich, miejskich i wyprawy wojennej. Zatrzymano tylko obowiązek obrony kraju (P.U. II 1309). Egzempcje te odnoszą się tylko do jednej wsi. Przypuszczać jednak można, wobec istnienia ogólnych egzempcji, że klasztor posiadał immunitet także w innych dobrach.

⁸⁹ Dokumenty klasztorne z roku 1288 (książęcy i miejski) dają jedynie pewną podstawę do przypuszczenia ewentualności pewnych zwolnień w dobrach klasztornych. Zwrot *ut persone inibi liberius vacare valeant* nie stanowi dostatecznie silnej podstawy do stwierdzenia istnienia egzempcji (P.U. III 1453, 1478).

⁹⁰ Rycerze Henryk Santzen i Jan Plote nadali kościołowi w Lassan w 1291 r. kilka łanów *cum omni iure* (P.U. III 1590).

⁹¹ W 1291 r. Bogusław IV zatwierdził dobra i prawa klasztoru oliwskiego. Ogólne nadanie rozciągnięto także na filię klasztorną w Żarnowcu (P.U. III 1598).

⁹² Na podstawie darowizny rycerskiej konfirmowanej przez klasztor w Kołbaczu uzyskał instytut nadanie *pleno iure* (P.U. III 1656 — rok 1293).

nych stanowiących nadania pełnego immunitetu nie można uważać za zwolnienia od bedy. Doprowadziłyby to do oczywiście fałszywego wniosku, że z końcem XIII w. wszyscy byli wolni od tej opłaty. Dlatego też w braku egzempcji od bedy, sformułowanej *expressis verbis*, przyjąć trzeba, że obowiązuje ona dany instytut, choćby nawet w jego dyplomach roilo się od ogólnych libertacji.

Stan zwolnień od bedy ilustruje niżej zamieszczona tabela.

Rodzaj zwolnienia	Ilość	Uprawnieni
częściowe (niektóre dobra)	10	klasztery; Darguń, Kołbacz, Grobia, Trzebiatów Dobrzan, Reinfeld, Bukowo, Koszalin; kap. lubecka i kl NMP w Szczecinie
całkowite (we wszystkich dobrach uprawnionego)	6	bp kamieński; kapituły kamieńska i kołobrzeska; klasztory; Eldena, Grąbczów i Szczecin

Zwraca też jeszcze uwagę ogólnie sformułowane zastrzeżenie, które znajdujemy w dokumentach szczecińskiego kościoła NMP (*exceptis, quae ad nostram et terae nostrae communem pertinent necessitatem, quae nobis et nostris haeredibus reseruamus*)⁹³. Mogło ono dotyczyć zarówno obrony kraju, jak i bedy.

Zwróćmy w końcu uwagę na szczególną pozycję biskupów kamieńskich, jako panów zwartego obszaru ziemi kołobrzeskiej, uzyskanego w latach 1248—1276. Posiadając już od połowy XII stulecia pełną libertację, wzbogaconą potem wolnością od bedy, skutecznie dążyli oni do uzyskania zwierzchnictwa terytorialnego⁹⁴.

2. Świeccy posiadacze zwolnień. a) Wśród dokumentów książąt pomorskich wystawianych na rzecz świeckich feudałów znajdujemy dużą różnorodność formuł immunitetowych. Zwolnienia ujęte w sposób ogólny otrzymali od Barnima I: Gunzelin (*omni iure, omni libertate*) w 1257 r.⁹⁵, Behrowie (*cum omni iure*) w 1275 r.⁹⁶, Jan Dürung (*cum omni iure et libertate*) w 1277 r.⁹⁷. Libertacje od adwokacji (*in — — aduocatiis*) uzyskali też pisarz Godekin i Jan Vinke w 1272 r.⁹⁸. Bardziej szczegółowa okazała się egzempcja Henryka Barvota ze Szczecina, który zdobył wolność od danin i służebności oraz bedy (*ab omni*

⁹³ P.U. II 810.

⁹⁴ Por. H. Heyden, *Kirchengeschichte Pommerns*, t. I, s. 38—43.

⁹⁵ P.U. II 638.

⁹⁶ P.U. II 1018.

⁹⁷ P.U. II 1070. Dobra wymienione w dokumencie posiadali dawniej Heidenreich i Gerhard Haydebreck, którzy może także cieszyli się immunitetem.

⁹⁸ P.U. II 965.

exactione, scotatione, petitione, p(r)e(c)aria et absque omni seruitio perpetuo liberas et immunes)⁹⁹. Podobny immunitet nadał też Barnim I w 1278 r. Mikołajowi Drake (*et liberam et exemptam a solutione precarie exactionis et — — a servitute pontificionis — —, ab omnimoda servitute rustica et urbana*)¹⁰⁰. W 1286 r. sołtys Bratus otrzymał od Bogusława IV zwolnienie od bedy (*libertatem precarie exactionis super tribus mansis, quos in dicta uilla colunt, perpetue, libere et quiete et pacifice possidendis, ita quod si in terra communem aliquam precariam nos faceri contingat, de dictis mansis exactionem precariam penitus nullam dabunt*)¹⁰¹. W dwóch wypadkach spotykamy się z nadaniem prawa do pobierania bedy z określonych dóbr. Przywilej taki notujemy przy okazji rycerzy Behrów, którym książę w 1275 r. udzielił tego uprawnienia, zaznaczając, iż ma ono moc nawet wtedy, gdy dobra rycerskie znajdują się pod obcym panowaniem (*— — manu coniuncta precariam exactionem in bonis ipsorum, que a nobis in nostro dominio possident atque tenent, in verum foedum et legale perpetuis temporibus feliciter possidendam. Et si bona ipsorum deuenire contingeret ad alterius dominii potestatem, in foedo dicte precarie exactionis non debent aliquatenus impediri cum ipsorum dampna propter nos passa cum ipsa exactione precaria compensamus — —*)¹⁰². Podobne zwolnienie, choć bez poręczeń za obcych władców, widzimy w dyplomie Barnima I wydanym w 1278 r. na rzecz Jana Rauena¹⁰³. Spraw bedy dotyczy m. in. także układ zawarty między Barnimem I a Konradem Brandenburskim w 1278 r. Wykonanie tego układu poręczyły miasta Gardziec, Gryfino, Pyrzyce i Stargard. Brandenburczykom, osiadłym na Pomorzu Zachodnim i mającym dobra od księcia pomorskiego, Barnim I przyznał przywilej osobistego deklarowania wobec władcy wysokości bedy, chyba że powszechnie została nałożona tzw. *petita precaria*, którą — choćby się nawet nie stawili przed monarchą w celu deklaracji — powinni zapłacić (*Propterea si precariam in terra nostra decreuerimus postulare, hominibus (!) domini nostri marchionis, qui bona et foeda a nobis tenent ad nostram presenciam inuitabimus petendam precariam declarando, et siue venerint siue non, si petita precaria communiter fuerit acceptata et ab omnibus persoluta, homines domini nostri marchionis eam soluere non negabunt*)¹⁰⁴.

Spotykamy też nadania ziemskie i zwolnienia pochodzące od duchownych i adresowane do rycerzy. Są to: dokument opata bamberskiego

⁹⁹ P.U. II 678 a.

¹⁰⁰ P.U. II 1095.

¹⁰¹ P.U. II 1387.

¹⁰² P.U. II 1019.

¹⁰³ P.U. II 1100.

¹⁰⁴ P.U. II 1096.

Ulryka na rzecz Wessela z 1266 r. oraz Wussowa z 1277 r.¹⁰⁵, kościoła NMP w Szczecinie dla Dietricha Salzwedla z 1271 r.¹⁰⁶, biskupa Hermana dla Hermana Metzkeów z 1275 r.¹⁰⁷ i dla Jana i Thiedemana Monachusa z 1277 r.¹⁰⁸, cysterek szczecińskich dla Wessela z 1280 r.¹⁰⁹ oraz Jana Gropeke i Jana Łuski (Schele-Luscus) z 1291 r.¹¹⁰. Mamy tu więc do czynienia z przenoszeniem już posiadanego immunitetu na osoby trzecie.

b) Wydaje się też rzeczą pewną, iż w przypadku gdy rycerz nadawał dobra ziemskie z prawami immunitetowymi, musiał on na terenie swych majątności cieszyć się egzempcją dawniejszą, choć nie zachowała się libertacja książęca, która potwierdziłaby to. Feudalami samodzielnie wydającymi dyplomy egzempcyjne dla instytucji duchownych byli: Jaksa z Gockowa i jego syn Jan (1249, 1295)¹¹¹, Werner z Łozic (1249)¹¹², Reinbern (1252)¹¹³, Konrad Kleist (1269)¹¹⁴, Jan Rahmel (1280)¹¹⁵, Borchil i Jan Zabikowice (1282)¹¹⁶, Borkowie (1283)¹¹⁷, Bartosz Czarny (1287)¹¹⁸, Przybysław z Białogardu (1289)¹¹⁹, Henryk Santzen i Jan Plote (1291)¹²⁰, Artlenburgowie (1291)¹²¹, Arnold z Schönfeld (1292)¹²²,

¹⁰⁵ P.U. II 848.

¹⁰⁶ P.U. II 936.

¹⁰⁷ P.U. II 1010.

¹⁰⁸ P.U. II 1049.

¹⁰⁹ P.U. II 1181.

¹¹⁰ P.U. III 1567.

¹¹¹ P.U. I 491 — wyrok Jana syna Jaksy z Gockowa w sporze między klasztorem w Eldenie a rycerzem Henrykiem Behrem i Fryderykiem Ostenem; P.U. III, 1709 i confirmacja wyżej wymieniana dokonana przez ks. Rany Wiśława II (P.U. III 1710).

¹¹² Por. P.U. I 500, nadto dokonana confirmacja Warciśława III i Barnima I (P.U. I 477; II 938).

¹¹³ Por. P.U. I 553 i dokument Warciśława III z 1249 r. (P.U. I 498).

¹¹⁴ P.U. II 881.

¹¹⁵ Por. P.U. II 1153, 1196; III 1414, 1546. Wcześniej, bo już od 1256 r. występuje rodzina Rahmelów przy okazji transakcji majątkowych confirmowanych przez Barnima I (P.U. II 630, 894) i biskupa Jaromara (P.U. III 1551). Wymieniane dyplomy pozwalają datować immunitet Rahmelów nawet na 1256 r., co ma jednak pewną dozę hipotetyczności.

¹¹⁶ Por. P.U. II 1225. Być może, iż już ich ojciec Zabik posiadał immunitet.

¹¹⁷ Por. P.U. II 1259. Nadto dokument confirmujący biskupa Wiśława i Barnima I (P.U. III 1714, 1734) oraz przypis 176.

¹¹⁸ Por. P.U. III 1437.

¹¹⁹ Por. P.U. III 1489 i confirmacja Bogusława IV (P.U. III 1592).

¹²⁰ Por. P.U. III 1590 oraz confirmacja Bogusława IV (P.U. II 1203).

¹²¹ Por. P.U. III 1591. Może pierwszym śladem immunitetu Artlenburgów jest dokument Barnima I z roku 1265 (P.U. II 778)?

¹²² Por. P.U. III 1606, 1642, 1643. O darowiznach Arnolda mówią też wcześniejsze dokumenty Barnima I z lat 1266 i 1270 (P.U. II 804, 821, 930).

Bevenhusenowie (1294)¹²³ i Düringowie (1294)¹²⁴. Przypuszczać można, że również Behrowie (1249)¹²⁵, Ostenowie (1249)¹²⁶, Ravenowie (1256)¹²⁷, Vidante (1287)¹²⁸, a nawet Stefan Mazkuch (1281)¹²⁹ czy Słowianin Dedie (1287)¹³⁰ posiadali uprawnienia immunitetu ekonomicznego, chociaż pozostawili po sobie jedynie dokumenty wspólne z innymi rycerzami¹³¹.

c) Stosunek lenny powodował, że każda alienacja dokonana z inicjatywy rycerza na rzecz kościoła czy innej osoby wymagała konfirmacji suzerena, tj. panującego. Źródła zachodniopomorskie dostarczają nam dużej liczby takich zatwierdzeń, z których jednak może wynikać tylko hipoteza dawniejszego posiadania immunitetu przez zbywcę. Do takich hipotetycznych posiadaczy egzempcji wypada zaliczyć: Waltera (1186)¹³², Radosława (1216)¹³³, Mirograwę i jego braci (1219)¹³⁴, Rochillę (1220—1222)¹³⁵, Janikę (1228)¹³⁶, Dobiesławę (1228)¹³⁷, Świrkę (1231)¹³⁸, Janę Apeldorenę (1251)¹³⁹, Tammę (1254)¹⁴⁰, Szandę (1255)¹⁴¹, Daniellę i Janę Brusewiczów (1255/56)¹⁴², Wilhelma Kroplin (1256)¹⁴³, Henryka Albrechtshausena (1257)¹⁴⁴, Lukerę, Oldagę i Wernera (1258)¹⁴⁵, Michałę

¹²³ Por. P.U. III 1674 — a wcześniej niepewny co do treści immunitetowej dyplom biskupa Hermana z roku 1288 (P.U. III 1468 oraz 1675 i 1697).

¹²⁴ Por. P.U. III 1674. Düringowie często darowywali dobra ziemskie poprzez osoby panujących, jako suzerenów, w ręce kościoła. Możliwe, iż ich immunitet był wcześniejszej daty. Nadto P.U. I 197 (rok 1219/20), 390 (1241); II 588 (rok 1254), 830 (rok 1267).

¹²⁵ Por. P.U. I 491 — nadto dokument Wacława III z roku 1251 (P.U. I 536) oraz przyp. 180.

¹²⁶ P.U. I 491.

¹²⁷ P.U. II 630. Także P.U. I 498; II 1300.

¹²⁸ P.U. III 1414.

¹²⁹ P.U. II 1203.

¹³⁰ P.U. III 1414.

¹³¹ Por. przyp. 111, 11

¹³² P.U. I 103.

¹³³ P.U. I 174.

¹³⁴ P.U. I 193.

¹³⁵ P.U. I 201, 204.

¹³⁶ P.U. I 248; II 613.

¹³⁷ P.U. I 244, 345.

¹³⁸ P.U. I 272.

¹³⁹ P.U. I 538.

¹⁴⁰ P.U. I 546.

¹⁴¹ P.U. II 615.

¹⁴² P.U. II 620.

¹⁴³ P.U. II 631.

¹⁴⁴ P.U. II 634.

¹⁴⁵ P.U. II 659.

(1263)¹⁴⁶, Dietricha Baiera (1264)¹⁴⁷, Jana Penza (1264)¹⁴⁸, Witosława (1267)¹⁴⁹, Bossów (1267)¹⁵⁰, Jana Kulę (1268)¹⁵¹, Gransogów (1270)¹⁵², Przybysława (1270)¹⁵³, Biezprawa (1270)¹⁵⁴, Filipa (1270)¹⁵⁵, Jakuba Staffelda (1274)¹⁵⁶, Gobelona (1276)¹⁵⁷, Gizona (1278)¹⁵⁸, Henryka Morstina (1278)¹⁵⁹, Margaretę Gramzow (1278)¹⁶⁰, Bartłomieja Gollentin (1278)¹⁶¹, Anzelma Blankenburg (1279)¹⁶², Henryka Barvota (1286)¹⁶³, Jana Brandenburg (1287)¹⁶⁴, Bartosza Bulgrin (1288)¹⁶⁵ i Małego Tezlawa (1292)¹⁶⁶.

Własność ziemską i, być może, prawa immunitetowe poświadczają też konfirmacje biskupa Hermana dla Vidaltego (1272), Teodoryka z Białogardu (1284); klasztoru w Kołbaczu dla Henryka Dosse (1293); R. M. Szczecina dla Jakuba i Jana Wussowów (1286) i R. M. Koszalina dla Jarmenów (1280)¹⁶⁷.

Zestawiając, konstatujemy pewne posiadanie libertacji ekonomicznej przez 46 i ponadto hipotetyczne przez 41 przedstawicieli rycerstwa. Stwierdzamy więc duży rozwój rycerskiego immunitetu ekonomicznego w pełnym zakresie rzeczowym. Rozwijając się żywiej dopiero od połowy XIII w., potrafił on w krótkim stosunkowo okresie półwiecza objąć szerokie kręgi rycerstwa zachodniopomorskiego¹⁶⁸.

¹⁴⁶ P.U. II 742.

¹⁴⁷ P.U. II 750.

¹⁴⁸ P.U. II 756.

¹⁴⁹ P.U. II 841, 862.

¹⁵⁰ P.U. II 854, 864.

¹⁵¹ P.U. II 875.

¹⁵² P.U. II 926, 950.

¹⁵³ P.U. II 916.

¹⁵⁴ P.U. II 916, 1172.

¹⁵⁵ P.U. II 920.

¹⁵⁶ P.U. II 990, 991.

¹⁵⁷ P.U. II 1025; III 1447.

¹⁵⁸ P.U. II 1094.

¹⁵⁹ P.U. II 1122.

¹⁶⁰ P.U. II 1123.

¹⁶¹ P.U. II 1124.

¹⁶² P.U. II 1136.

¹⁶³ P.U. II 1399, 1400.

¹⁶⁴ P.U. III 1432.

¹⁶⁵ P.U. III 1477.

¹⁶⁶ P.U. III 1613.

¹⁶⁷ P.U. II 951, 1302, 1309; III 1653; II 1401, 1152.

¹⁶⁸ Por. R. Grodecki, o. c., s. 89, który wyraża pogląd, jakoby chronologia immunitetu świeckiego była niemal równoczesna z czasem egzempcji kościelnych. Inaczej Z. Wojciechowski, *Prawo rycerskie...*, s. 4—8, 60, 78—81; K. Ślaski, o. c., s. 64, oraz E. Sauer, o. c., s. 172, 192—194.

Wśród feudałów świeckich zwraca uwagę pozycja Jaksy z Gockowa i Przybysława z Białogardu, którzy wykazywali nawet tendencje w kierunku zdobycia zwierzchnictwa terytorialnego. Dysponowali oni na rzecz kościoła dużymi kompleksami dóbr oraz udzielali pełnych zwolnień immunitetowych łącznie z egzempcją od bedy¹⁶⁹.

W zakresie bedy egzempcję i prawo jej poboru posiadali: Baryvot, Drake, Bartus, Behr, Raven oraz niewątpliwie Przybysław z Białogardu¹⁷⁰. Możliwe, iż jakieś prawa w tej dziedzinie posiadali również: Rahmel, Biezpraw i Tezlaw¹⁷¹.

W gronie świeckich posiadaczy libertacji przeważają panowie o obcych, niepomorskich nazwiskach. Imiona słowiańskie spotykamy wprawdzie dość często, ale głównie w grupie tych rycerzy, których egzempcja jest raczej wątpliwa (por. punkt c). Wymienimy tu Radosława, Mirograwa, Janika, Dobiesława, Świrkę, Kulę, Przybysława, Biezprawę, Bartosza z Bulgrin itp. Z pewnością immunitet da się stwierdzić w rękach następujących Pomorzan: Bratusa, Gropeke, Łuski, Jaksy, Kleista, Zabikowiców, Borków, Bartosza Czarnego, Przybysława z Białogardu, Santzena, Plote, Vidantego, ewentualnie Mazkucha i Dedita (por. punkt b). Podstawowa masa egzempcji dotyczyła rycerstwa napływowego, niemieckiego (np. Düringa, Rahmela, Bevenhusena, Drake, Behra, Ravena, Salzwedla itp.), cieszącego się poparciem panujących. Książęta, faworyzując obcy element rycerski, dyskryminowali tym samym rodzimych¹⁷². Nic też dziwnego, że rozrastały się dobra feudalne obcych kosztem rycerstwa pomorskiego, uchodzącego coraz bardziej na tereny wschodnie Pomorza Zachodniego.

3. M i a s t a. Począwszy od lat siedemdziesiątych XIII w. także miasta posiadające dobra ziemskie (wsie) zaczęły uzyskiwać od książąt pomorskich nadania immunitetu ekonomicznego dla tych wsi. Znaleźliśmy ogółem 9 takich miast. Pięć spośród nich — Anklam (1275)¹⁷³, Szczec-

¹⁶⁹ Por. przyp. 111 oraz P.U. III 1489 — rok 1289.

¹⁷⁰ Por. przyp. 99, 100, 101, 103 oraz P.U. III 1489 — rok 1289.

¹⁷¹ Por. przyp. 115, 154, 166.

¹⁷² Por. K. Śląski, o. c., s. 65—67.

¹⁷³ W 1275 r. miasto Nakło nabyło w drodze kupna zatwierdzonego przez Barnima I wieś z pełnymi prawami (*omne ius* — P.U. II 1008). Podobne formuły immunitetowe w odniesieniu do innych wsi notujemy w latach 1278, 1282, 1285 i 1295 (P.U. II 1118, 1247, 1341; III 1735). W roku 1282 i 1285 Bogusław IV stwierdził, że wieś powinna świadczyć dotychczas służby miastu (*et eandem ad seruicia, que nobis vel successoribus nostris facere deberet, ciuitati perpetuo obligamus* — — *transferentes omne ius quod nobis competere poterat in predictis villis, in predictam perpetuo ciuitatem* — P.U. II 1247, a także 1341).

cin (1277)¹⁷⁴, Gryfice (1280)¹⁷⁵, Kołobrzeg (1286)¹⁷⁶, Koszalin (1287)¹⁷⁷ — nie posiadało obok wolności od starych danin i służb prawa książęcego, egzempcji od bedy, podczas gdy pozostałe — Gryfino (1273)¹⁷⁸, Gardziec nad Odrą (1279)¹⁷⁹, Gryfia (1280)¹⁸⁰, Dymin (1292)¹⁸¹ — otrzymały także i tę libertację.

Immunitet ekonomiczny obserwujemy więc u 105 uprawnionych (51 duchownych, 45 świeckich, 9 miast).

Oceniając rozwój ruchu immunitetowego musimy mieć zawsze na uwadze to, że operujemy jedynie cząstkowym materiałem zachowanych źródeł i że ruch ten w liczbach bezwzględnych był niewątpliwie bez po-

¹⁷⁴ Nadanie dóbr ziemskich z adwokacją otrzymało miasto w 1277 r. od Barnima I (*cum aduocacia* — P.U. II 1051). Pozostałe dokumenty miejskie wydane przez panujących na rzecz Szczecina zawierają z zakresu immunitetu wyłącznie ogólne formuły: *cum omni iure in — — libertate* (P.U. II 1282; III 1609, 1679). Uwagę zwraca dokument Bogusława IV z 1283 r., dotyczący może bedy. Książę postanawia, iż miasto ma corocznie w dniu św. Marcina (11 XI) wpłacać do skarbu państwa 100 grzywien brandenburskich *pro annuali pensione* (P.U. II 1283). Czy przez *pensio* należy rozumieć bedę, jest rzeczą bardzo wątpliwą — być może, iż chodzi tu o jakieś inne opłaty miejskie.

¹⁷⁵ W 1280 r. Bogusław IV nadał Gryficom wieś *cum omni iure* (P.U. II 1180). Podobną konfirmację pochodzącą od tegoż księcia otrzymało miasto w 1284 r. (P.U. II 1297).

¹⁷⁶ Wieś na podstawie *eo iure quo prefata nostra ciuitas Colberg alia bona sua possidet* otrzymało miasto od biskupa Hermana w konfirmacji nadania rycerza Borka z 1286 r. (P.U. II 1365).

¹⁷⁷ Nadania *cum omni iure* znajdujemy w dokumentach koszalińskich z lat 1287 i 1291 (P.U. III 1422, 1571).

¹⁷⁸ Wieś wolną od wszystkich ciężarów, w tym także od bedy, otrzymało miasto od Barnima I w 1273 r. (*cum omni iure et libertate et iudicio ipsis consulibus permanentemente volente etiam ne nostri secessores siue heredes aut aduocati exactionem precariam siue aliqua seruitia a dicte uille incolis accipiant aut requirant* — P.U. II 974). Dwa dalsze dokumenty z lat 1287 i 1295 konfirmują stan posiadania miasta w zakresie dóbr i praw (P.U. III 1413, 1720).

¹⁷⁹ Przywileje konfirmacyjne z lat 1279 i 1283 potwierdziły w ogólny sposób posiadanie wszelkich praw i wolności na terenach miejskich (P.U. II 1149, 1277). Dopiero dyplom Bogusława IV z 1293 r. przyniósł miastu wolność od bedy (*ut liberi sint ab exactione petitionum perpetuis temporibus hanc libertatem possidendam pace(que) tranquille obtinendam* — P.U. III 1632).

¹⁸⁰ W trzech dyplomach z lat 1280, 1290, 1294, książę konfirmował miastu dobra ziemskie *cum omni iure* (P.U. II 1174; III 1547, 1678). Obszerniejsze formuły immunitetowe, zwalniające od adwokacji, bedy i służebności, znajdujemy w dokumentach dwóch wsi miejskich z 1284 r. (*ab exactione precarie et — — ab omni servicio exemptam et liberam — — cum aduocacia et cum omni libertate et utilitate, cum omni iure — — cum precaria* — P. U. II 1294).

¹⁸¹ W 1292 r. księżęta Bogusław IV, Barnim II i Otton I nadając Dyminowi prawa miejskie zatwierdził jednocześnie dobra ziemskie *cum omni iure ac utilitate, cum aduocacia, precaria* (P. U. III 1615).

równania intensywniejszy. Materiał jednak upoważnia nas do wysnucia pewnych wniosków na temat powszechności immunitetu, jego chronologicznego rozwoju i polityki egzempcyjnej poszczególnych władców Pomorza Zachodniego.

Pomocna będzie tu niżej zamieszczona tabela.

Książęta szczecińscy i pomorscy	ilość wydanych dyplomów	Książęta dymińscy	ilość wydanych dyplomów
Bogusław I (1156–1187)	8	Kazimierz I (1156–1180)	8
Bogusław II (1187–1220)	7	Kazimierz II (1187–1219)	6
Barnim I (1220–1278)	158	Warcisław III (1219–1264)	45
Bogusław IV (1278–1295)	75		
Razem	248	Razem	59

Okazuje się, że czasy Barnima I i Warcisława III to niewątpliwie lata szczytowego rozwoju immunitetu¹⁸². Poprzedni władcy byli jeszcze bardzo oszczędni w szafowaniu przywilejami. Wynikało to, być może, z istnienia mało jeszcze rozwiniętej, zwłaszcza feudalnej własności kościelnej, która dopiero zaczynała się organizować. Wiek XIII, w którym władali Barnim I i Warcisław III, zastał ją już na wysokim poziomie, zajęta dość intensywną kolonizacją, wymagającą większych swobód w zakresie feudalnej eksploatacji. Tym też zapewne tłumaczyć należy fakt, że obaj ci panujący wydali razem 203 przywileje na łączną liczbę 307 dyplomów książęcych, tj. jest około 65%. Schyłek XIII w., dzięki polityce Barnima I i Warcisława III, zastał w zakresie egzempcji sytuację na tyle rozwiniętą, że Bogusław IV i jego bracia wydali zaledwie 75 dokumentów, przeważnie konfirmacyjnych.

Pewne światło na intensywność ruchu immunitetowego rzucić też może porównanie liczby dyplomów libertacyjnych ze stanem całego zachowanego materiału dyplomatycznego Pomorza. Z okresu do 1278 r. (zgon Barnima I) na ogólną ilość 1114 dokumentów posiadamy 232 dyplomy immunitetowe pochodzące od panujących i 80 wydanych przez innych wystawców. Stanowi to około 30% całego materiału dokumentowego. Z czasu od 1278 do 1295 (podział Pomorza) na 636 dyplomów zachowanych — 75 to nadania książęce, a 51 to akty o treści egzempcyjnej pochodzące od innych osób. Wynosi to jedynie około 20%. Potwierdza to pogląd, iż w tym czasie immunitet był już zjawiskiem powszechnym. Polityka przywilejów doprowadziła do rozkładu systemu danin i powinności starego prawa książęcego. Panujący podjął próbę

¹⁸² Por. M. Szczaniecki, o. c., s. 64.

budowy na jego gruzach nowego systemu skarbowego, opartego głównie na podatkach pieniężnych, zwłaszcza będzie.

V. ŚWIADCZENIA UCHYLANE PRZEZ IMMUNITET EKONOMICZNY

Dyplomy immunitetowe, choć niezwykle ogólnikowe, dostarczają jednak pewnych danych rzucających światło na stary system służb i danin książęcych. W kilkudziesięciu przypadkach spotykamy egzempcje uprawnionych spod kompetencji określonych funkcjonariuszy, co praktycznie oznaczało zwolnienie od świadczeń przez nich egzekwowanych. Na tym polegała *immunitas ab introitu* udzielona kapitule kamieńskiej¹⁸³.

Libertacje od władzy księcia oraz jego urzędników, określanych jako: *barones, iudices, castellani, advocati, bedelli, prizstalli, beneciciati* lub *officiales* występują w materiale dyplomatycznym niemal wszystkich uprawnionych. Częste są zwłaszcza zwolnienia od adwokacji czy też nadania jej (*cum advocatia*). Oznaczały one wyjęcie dóbr i ludzi feudała spod kompetencji wójta, jednego z najważniejszych urzędników książęcych w dziedzinie skarbowości.

Zwróćmy jeszcze uwagę na kilkakrotnie poświadczone uchYLENIE ciężarów ekonomicznych związanych z periodycznie odbywającym się *commune placitum*. Urzędowy charakter roków sądowych upodabnia libertację od świadczeń z nimi związanych do egzempcji od władzy urzędników państwa. Immunitet od organów książęcych uzyskali: klasztory w Darguniu, Kołbaczu, Grobi; biskup kamieński; klasztory w Słupie i Brodzie, joannici, klasztor w Eldenie, kapituła kołobrzaska, klasztory w Trzebiatowie, Żukowie, Dobrzanie, Bambergu, templariusze; klasztory w Grąbczowie, Reinfeldzie, Szczecinie, Wierzchnie, Marianowie, Pyrzycach, prepozytura w Dyminie, kolegiata św. Piotra w Szczecinie, kościół NMP w Szczecinie; pisarz Godekin i Jan Vinke; miasta Szczecin, Gryfia, Dymin¹⁸⁴.

1. **Służebności.** Służby książęce eksploatowane przez wczesnośredniowieczne państwo pomorskie *secundum morem gentis nostre*, lub też określane np. jako *expeditio gentis slave*¹⁸⁵, wykazują identyczną strukturę z podobnymi powinnościami istniejącymi wtedy na pozostałych ziemiach polskich¹⁸⁶. Dotyczą one obronności kraju, bezpieczeństwa i komunikacji. W dokumentach często występuje rozróżnienie, bliżej

¹⁸³ Por. przyp. 47.

¹⁸⁴ Por. przyp. 43, 44, 45, 46, 48, 50, 52, 54, 55, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 69, 70, 72, 75, 78, 82, 83, 84, 98, 174, 180, 181.

¹⁸⁵ Por. przyp. 43, 47, 54.

¹⁸⁶ Por. J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. I, s. 139—141, 143—145.

nie precyzowane, między *servitia rustica i urbana* ¹⁸⁷. Być może, iż przez służebności wiejskie rozumiano dostarczanie pługów przez ludność wiejską (*aratura*), co równałoby się powinności zbliżonej do pańszczyzny ¹⁸⁸.

Zwolnienia od służb zjawiają się w dokumentach pomorskich, ujęte albo w sposób ogólny *ab servitio* względnie *cum servitio*, lub też z bliższym określeniem poszczególnych obowiązków. Ogólnikowe libertacje otrzymały prawie wszystkie podmioty uprzywilejowane, a zwłaszcza klasztor w Białymbuku, joannici, klasztory w Trzebiatowie, Grąbczowie, Pyrzycach ¹⁸⁹ i in.

a) Ciężary wojskowe (bezpieczeństwo, obrona, agresja). Służebności miejskie, związane z obroną kraju, dość często pojawiają się w dyplomach libertacyjnych. Polegały one na budowaniu, obwarowywaniu, niszczeniu przed nieprzyjacielem i odbudowie miast (*urbes*), grodów (*oppida*) i obozów (*castra*). W źródłach na określenie tych powinności używa się następujących zwrotów: *servitia urbana*, *opera urbana*, *aedificatio*, *constructio*, *exstructio*, *instauratio*, *reparatio*, *munitio*. Do świadczenia służebności miejskich zobowiązana była ludność dóbr feudalnych. Kraj cały był zapewne podzielony na jakieś okręgi, chłopcy wykonywali pracę dla oznaczonych ośrodków obrony. Dowodem dokument kapituły kamieńskiej z 1176 r., w którym książę zastrzega ludziom kapitulnym obowiązek budowy grodu, do którego należą, a w dobrach klasztoru w Mogilnie jeszcze w roku 1236 powoływano ludność do odbudowywania Kołobrzegu ¹⁹⁰. Wagę służebności miejskich dla księcia podkreśla fakt pojawienia się ograniczeń immunitetu w tym zakresie, przy innych świadczeniach nie spotykamy. Do 1188 r. klasztor w Grobi nie posiadał egzempcji od tych ciężarów, podobnie w 1236 r. opactwo białobuckie, z tą różnicą, że przy powoływaniu pytano się o zgodę opata w Białymbuku ¹⁹¹. Libertacje od służebności miejskich uzyskiwały w kolejności chronologicznej następujące instytuty: klasztory w Darguniu (1173 r.), Kołbaczu (1173 r.), Brodach (1182 r.), Grobi (1188 r.), Eldenie (1209 r.), w Żukowie (1224 r.), joannici (1229 r.), klasztory w Dobrzanie (1232 r.), Słupie (1233 r.), Szczecinie (1243 r.), Marianowie (1248 r.), w Bukowie (1252 r.), prepozytura w Dyminie (1254 r.), kościół św. Piotra w Szczecinie (1261 r.), klasztor w Reinfeldzie (1264 r.), kapituła w Lubece (1269 r.), klasztor w Wierzchnie (1278 r.), kapituła kołobrzaska (1280 r.), klasztor w Koszalinie (1289 r.), rycerz Mikołaj Drake (1278 r.) ¹⁹².

¹⁸⁷ Por. przyp. 48, 65, 69, 70, 72, 82, 88, 100.

¹⁸⁸ Por. przyp. 58.

¹⁸⁹ Por. przyp. 49, 52, 57, 58, 64, 75.

¹⁹⁰ Por. przyp. 47, 56.

¹⁹¹ Por. przyp. 45, 49.

¹⁹² Por. przyp. 43, 44, 50, 45, 54, 59, 52, 60, 48, 69, 72, 76, 78, 82, 65, 58, 70, 55, 88, 100. Patrz nadto J. Matuszewski (o. c., s. 30), który podkreśla wyjątkowość

Ciężary mostowe związane ze służebnościami wojskowymi (uniedostępnianie terenu) i komunikacyjnymi (łączność) obejmowały budowanie (*positio, aedificatio, structura, constructio, exstructio*) i niszczenie (*resarcinatio, destructio*) oraz odbudowę (*reparatio*) mostów. Dokumenty dostarczają mniej wzmianek na ich temat, zawierając zapewne libertacje od nich w ogólnych sformułowaniach. Jedynie w wypadku dyplomu kapituły kamińskiej z 1176 r. słyszymy o zatrzymanym obowiązku ludności chłopskiej budowy mostu (*ut pontem edificent generalem*)¹⁹³. W poszczególnych wypadkach spotykamy się z libertacją, którą w kolejności chronologicznej uzyskały: klasztory w Darguniu (1173 r.) i Eldenie (1209 r.), joannici (1229 r.), klasztory w Dobrzanie (1232 r.), w Grobi (1243 r.) i w Bukowie (1253 r.), prepozytura w Dyminie (1254 r.), klasztor w Reinfeldzie (1264 r.), kapituła kołobrzeska (1280 r.)¹⁹⁴.

Znikomo przedstawia się stan źródeł dotyczących stróży. Odpowiednie wzmianki znajdujemy jedynie w dokumentach klasztoru w Eldenie (1228 r.) i kapituły lubeckiej (1269 r.)¹⁹⁵. Powinność tę określają dyplomy, jako strzeżenie miast czy grodów (*urbium custodia, borchwere*) lub mostów (*pontium custodia, bruchwere*). Dokumenty wydawane przez miasta na rzecz klasztorów wspominają nadto o czatach nocnych, tzw. *vigiliae nocturnae*.

Powszechnie utrzymany obowiązek udziału ludności dóbr feudalnych w obronie kraju w przypadku inwazji nieprzyjacielskiej określają dyplomy jako: *defensio terrae, terrae communis custodia, lantwere, usus rei publice*. Pospolite ruszenie chłopów zarządzane było specjalnym ogólnym rozporządzeniem księcia (*edictum generale*)¹⁹⁶. W zasadzie zupełnie brak ulg immunitetowych w zakresie tej powinności. Uzależnienie uczestniczenia w akcji obronnej od woli i zgody opata w przypadku klasztoru w Białymbuku jest wyjątkowym zjawiskiem¹⁹⁷. Zastrzeżenie utrzymania służebności obrony kraju spotykamy w dokumentach: klasztorów w Eldenie (1209 r.), w Białymbuku (1236 r.), w Grobi (1243 r.), Marianowie (1248 r.), Bukowie (1252 r.) i w Darguniu (1252 r.), prepozytury w Dyminie (1254 r.), kolegiaty św. Piotra w Szczecinie (1261 r.), klasztorów w Reinfeldzie (1264 r.), Szczecinie (1266 r.), Iwniaku (1268 r.),

egzempcji od ciężarów miejskich w Polsce w XII w i w pierwszej ćwierci XIII w.; W. Łęga, o. c., s. 169—170.

¹⁹³ Por. przyp. 47.

¹⁹⁴ Por. przyp. 43, 54, 52, 60, 45, 76, 78, 65, 55. Nadto J. Matuszewski (o. c., s. 34—35) obserwuje również w Polsce małą ilość egzempcji od ciężarów mostowych i sugeruje ich ewentualne zawieranie się w zwolnieniach od służb miejskich.

¹⁹⁵ Por. przyp. 54 i 58. Nadto J. Matuszewski, o. c., s. 34; W. Łęga, o. c., s. 170—171.

¹⁹⁶ Por. P.U. I 576 — rok 1253.

¹⁹⁷ Por. przyp. 49.

Nowej Jasiennicy (1276 r.) oraz w Wierchnie (1278 r.), kapituły kołobrzeską (1280 r.), klasztorów w Koszalinie (1284 r.), Grąbowie (1289 r.) i w Dobrzanie (1290 r.)¹⁹⁸.

Wyprawy wojenne oznaczały w Polsce obowiązek udziału ludności wiejskiej w wojnie agresywnej organizowanej przez księcia, na własny koszt. Podobne znaczenie miały zapewne *expeditiones* na Pomorzu Zachodnim, skoro dyplom Jaromara I, wystawiony dla klasztoru w Eldenie, określa je jako *expeditio gentis sclavice*¹⁹⁹, czy inny wydany przez Barnima I dla klasztoru w Mogilnie jako *nostra publica expeditio*²⁰⁰. Zwolnienia od wypraw wojennych otrzymały w kolejności chronologicznej następujące instytucje: klasztory w Darguniu (1173 r.), Eldenie (1209 r.), Kołbaczu (1223 r.), Żukowie (1229 r.), Dobrzanie (1232 r.), Białymbuku (1236 r.), Mogilnie (1236 r.), Trzebiatowie (1240 r.), Szczecinie (1243 r.) oraz w Bukowie (1252 r.), kapituła kołobrzaska (1253 r.), klasztor w Reinfeldzie (1264 r.) i w Koszalinie (1284 r.)²⁰¹.

b) Ciężary komunikacyjne. Wzmianek o tych powinnościach spotykamy w źródłach pomorskich bardzo mało. Służebności komunikacyjne polegały na dostarczaniu przez ludność wiejską koni i wozów dla celów przewozu. Notujemy następujące formuły zwolnień: *ab omnibus evectionibus; sine extorsione servicii equorum, currum*; egzempcje od *vecturis currus*. Libertacje otrzymały: klasztory w Trzebiatowie (1240 r.) i Pyrzycach (1253 r.), kapituła Lubecka (1269 r.), klasztory w Białymbuku (1269 r.) i Bukowie (1278 r.), kapituła kołobrzaska (1280 r.) oraz klasztor w Grąbczowie (1289 r.)²⁰².

2. Daniny. Libertacje od *exactiones*, ujęte w źródłach ogólniej niż egzempcje od służb, nastroczają dużo kłopotów, gdy chodzi o rekonstrukcję systemu danin zachodniopomorskich. Obserwujemy je od drugiej połowy XII w. w dyplomach prawie wszystkich instytucji, rycerzy czy miast. Formuły zwolnień (*ab provinciali exactione, ab omni exactione, ab exactionibus, ab omni exactione iuris, ab antea exactione, ab omni iure secularis exactionis, ab omni exactionis molestia, ab omni exactione civili* itp. względnie nadań *sine omni exactione secundum ius ecclesiasticum, cum seculari exactione, seculares exactiones, exactio secularis iuris, libertates et exemptiones secularium exactionum* itp.)

¹⁹⁸ Por. przyp. 54, 49, 45, 72, 76, 43, 78, 82, 65, 68, 77, 80, 70, 55, 88, 64 i 60.

¹⁹⁹ Por. przyp. 54.

²⁰⁰ Por. przyp. 56.

²⁰¹ Por. przyp. 43, 54, 59, 60, 49, 56, 57, 69, 76, 55, 65 i 88. Podobny stan stwierdzają w innych ziemiach polskich J. Matuszewski, o. c., s. 16, 23—25; W. Łęga, o. c., s. 164.

²⁰² Por. przyp. 67, 75, 58, 49, 76, 55, 64, oraz w pozostałych ziemiach polskich J. Matuszewski, o. c., s. 36, 41.

uchylały obowiązek świadczenia wszelkich danin na rzecz księcia. Przywileje tego typu otrzymały np.: klasztory w Kołbaczu (1173 r.), Darguniu (1173 r.), Słupie (1176 r.), Brodach (1182 r.), Grobi (1188 r.), Mogilnie (1223—1224 r.) i w Trzebiatowie (1227 r.), klasztor św. Jakuba w Szczecinie (1228 r.), klasztory w Grąbczowie (1236 r.), Dobrzanie (1237 r.), Reinfeldzie (1237 r.), Szczecinie (1243 r.) oraz w Koszalinie (1284 r.) i in.²⁰³

Szczegółowsze wzmianki o pierwotnym systemie danin pomorskich znajdujemy zaledwie w dwóch dokumentach z lat 1176 i 1229. Źródła te, przywołując polskie nazwy danin, jak przy służebnościach, stwierdzają, iż były one pobierane *secundum morem gentis nostre*, co jest wymownym potwierdzeniem faktu, iż wczesnośredniowieczna skarbowość zachodniopomorska była pod względem treści i organizacji identyczna z polską²⁰⁴.

O daninie narzazowej — jak wiadomo — w Polsce pobieranej w bydle, wspominają oba wyżej cytowane dyplomy. Występuje ona w 1176 r. w wersji — *naraz*, a w 1229 r. — *narek*, co pozwala postawić między oboma kształtami nazwy znak równości. Libertacje otrzymali: kapituła kamieńska (1176 r.) i zakon joannitów (1229 r.)²⁰⁵.

Drugim podstawowym członem skarbowości wczesnofeudalnej w Polsce i zapewne także na Pomorzu Zachodnim była danina zbożowa, określana jako osep. Wymienione już dwa dyplomy egzymują również od tego świadczenia wg formuły *ab omni exactione* — — ossep²⁰⁶.

W dyplomie kapituły kamieńskiej z 1176 r. znajdujemy też zwolnienie od tzw. gościcwy: *ab omni exactione insuper* — — *Gaztitua*, a w 1289 r. w dokumencie klasztoru w Grąbczowie słyszymy o egzempcji od świadczeń na rzecz podróżującego księcia, jego świty, urzędników itp. w czasie ich podróży po kraju²⁰⁷. Obie te wzmianki dotyczą zapewne znanego w Polsce obowiązku stacji czy w późniejszym okresie daniny zwanej stanem²⁰⁸.

VI. BEDA JAKO ŚWIADCZENIE DOBY POIMMUNITETOWEJ

Od połowy XIII w., tj. od chwili, gdy rozwinięty już immunitet ekonomiczny wyrządził skarbowi książęcemu istotne straty, odnajdujemy

²⁰³ Por. przyp. 43, 44, 48, 50, 45, 56, 57, 66, 64, 60, 65, 69, 88 i in.

²⁰⁴ P.U. I 70, 257.

²⁰⁵ Por. przyp. 47, 52. Patrz nadto O. Balzer, o. c., passim, szczególnie s. 160, 177, 204, 213, 384, 487; tamże również polemika z J. Widajewiczem, *Danina stołu książęcego...*, passim; J. Matuszewski, o. c., s. 61, obserwuje w Polsce pierwsze egzempcje od narzazu od drugiej dziesiątki lat XIII w.

²⁰⁶ Por. przyp. 205. Patrz także K. Ślaski, o. c., s. 35 oraz F. Salis, *Forschungen...*, s. 119.

²⁰⁷ Por. P.U. I 70 oraz przyp. 64. Nadto J. Matuszewski, o. c., s. 46, 56—57.

²⁰⁸ Por. J. Bardach, o. c., s. 143—144, 265—266.

w dokumentach zachodniopomorskich coraz więcej wzmianek o nowym, nie znanym dotąd świadczeniu²⁰⁹. Wprawdzie sporadycznie w materiale dyplomatycznym Dargunia, Eldeny czy Kołbacza odpowiednie egzemplarze występują już w pierwszej połowie XIII stulecia (1228 r., 1241 r., 1249 r.), ale zagadnienie to nabiera znaczenia niewątpliwie później²¹⁰.

Nowe świadczenie źródła określają mianem *petitio*, *precaria*, *beda*. Dowiadujemy się też, że istniała tzw. *precaria magna* i *minuta* względnie *petita*. Różnica leżała zapewne w wysokości świadczenia pieniężnego²¹¹.

Na nowy poimmunitetowy charakter *bedy* rzucają pewne światło same terminy, które odnajdujemy w dyplomach. Wszystkie one oznaczają prośbę (*peto*, *precor*, *betten*), z którą książę zwracał się do poddanych niezobowiązanych do płacenia z racji egzemplarnej. Potwierdzają to autentyczne dokumenty Barnima I z lat 1268 i 1278. W 1268 r. kapituła kamieńska uzyskała libertację od *bedy* za to, że *in articulo nostre necessitatis in precaria de bonis ecclesie sue nobis subuenerint, sicut precibus nostris ab ipsis poteramus optinere*²¹². Podobnie w 1278 r. Barnim I stwierdził, że w razie postulowania przez monarchę nałożenia *bedy*, brandenburcy posiadacze lenn pomorskich mają uprawnienie osobistego deklarowania wobec panującego wysokości opłaty, którą chcą ponieść, chyba że chodziłoby o *petita precaria*, na którą powszechnie się zgodzono (*Preterea si precariam in terra nostra decreuerimus postulare, hominibus (!) domini nostri marchionis, qui bona et feoda a nobis tenent ad nostram presentiam inuitabimus petendam precariam declarando, et siue venerint siue non, si petita precaria communiter fuerit acceptata et ab omnibus persoluta, homines domini nostri marchionis eam soluere non negabunt*²¹³.

Z powyższego wynika, że:

1. *beda* była świadczeniem doby poimmunitetowej, gdyż płacili ją

²⁰⁹ Por. K. Tymieniecki, *Spółeczeństwo Słowian...*, s. 206, stwierdza, iż *beda* była świadczeniem przejętym z Niemiec.

²¹⁰ Por. Z. Wojciechowski, *Prawo rycerskie...*, s. 86, oraz J. Widajewicz, *Powołowe-poradnie...*, s. 77—79, stwierdzają, iż zachodnia *beda* odpowiada w Polsce nadzwyczajnemu powołowemu-poradlnemu; nadto W. Łęga, *Spółeczeństwo i państwo...*, określa tę opłatę jako daninę okolicznościową, a M. Wehrmann, o. c., s. 162—163 — podaje, iż w późniejszym czasie książęta pomorscy uczynili z niej regularną daninę od gruntu. O *bedzie* wspomina też R. Schröder, E. Künssberg, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, wyd. VI, s. 589 i T. Tyc, *Początki kolonizacji...*, s. 72.

²¹¹ Podobną terminologię obserwuje na Śląsku Z. Wojciechowski, *Historia Śląska...*, s. 633.

²¹² Por. P.U. II 871; także przyp. 64, 101.

²¹³ P.U. II 1096.

także ci, którzy znacznie wcześniej uzyskali immunitet ekonomiczny (np. kapituła kamieńska posiadająca egzempcję od 1176 r.);

2. beda była świadczeniem niestałym, pobieranym od gruntu (*de bonis; de mansis siue agris, quos fratres, vel eorum coloni — — per aratra sua coluerint*)²¹⁴, na skutek specjalnego postulatów skierowanego przez panującego do przyszłych płatników, posiadających immunitet, którzy wyrażali (lub nie) zgodę na pobór (*acceptata*);

3. istniały zapewne jakieś organa zbiorowe, na których wyrażano zgodę na pobór bedy, gdyż postanowienia dokumentu z 1278 r., wydane na korzyść lenników brandenburskich, uznać trzeba za wyjątek od reguły, za przywilej.

Pozostaje jeszcze nie rozwiązywana przez dyplomy kwestia, kto był poborcą bedy. Wydaje się, iż podstawową rolę odgrywali tu wójtowie (*advocati*)²¹⁵, wyręczający się zapewne przy poborze niższymi funkcjonariuszami państwowymi — podwójcami czy bedellami.

Libertacje od płacenia bedy są dość rzadkie, prawie zawsze obejmują tylko ograniczony wycinek dóbr adresata i więcej podobne są do alienacji nowego ciężaru na rzecz uprawnionego, aniżeli do immunitetu²¹⁶. Występują one albo w formie egzempcji albo nadania prawa poboru bedy albo, co jest wyjątkowe, nadania tej opłaty w lenno (rycerze Behrowie). Wszystko to jednak w praktyce oznaczało przejęcie przez uprzywilejowanego prawa do poboru świadczenia w razie jego nałożenia przez panującego. Zastrzeżenie braku egzempcji znajdujemy jedynie w zbiorze dokumentów klasztoru w Wierzchnie²¹⁷; przyjąć stąd trzeba, że wszyscy ci panowie immunitetowi, którzy obok zwolnień ogólnych nie mieli konkretnych dotyczących bedy, byli zobowiązani do jej płacenia. Zwolnienie dla ogółu dóbr uzyskało jedynie 6 feudałów duchownych: biskup kamieński, kapituła kamieńska i kołobrzaska oraz klasztory w Eldenie, Grąbczowie i Szczecinie (cysterki)²¹⁸. Egzempcje szczególne dotyczące tylko niektórych wsi czy łańców uzyskały w kolejności chronologicznej następujące instytucje: klasztory w Darguniu (1228 r.), Kołbaczu (1249 r.), Grobi (1254 r.), Reinfeldzie (1264 r.), kapituła lubecka (1269 r.), klasztor w Bukowie (1278 r.) i Dobrzanie (1280 r.), kościół

²¹⁴ Por. przyp. 212 i 64.

²¹⁵ Por. przyp. 178. Podobne opinie na temat bedy przedstawia w swej pracy O. Merkinghaus, *Die Bedeverfassung der Mark Brandenburg, bis zum 14 Jahrhundert*, *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte*, Leipzig 1895, s. 60—66, 85—86, 91—92.

²¹⁶ Na odpłatny, być może, charakter ulg udzielanych w zakresie bedy zwracają uwagę K. Tymieniecki, *Ludność wieśniacza...*, s. 32—33 i M. Wehrmann, o. c., s. 162—163.

²¹⁷ Por. przyp. 70.

²¹⁸ Por. przyp. 46, 47, 55, 54, 64 i 69..

NMP w Szczecinie (1286 r.), klasztor w Trzebiatowie (1287 r.) i w Koszalinie (1289 r.)²¹⁹. Spośród świeckich posiadaczy immunitetu wolność od bedy otrzymali: Henryk Barvot, Mikołaj Drake, Bratus, Behrowie, Jan Rauen oraz miasta Gryfino, Gardziec nad Odrą, Gryfia i Dymin²²⁰.

VII. OBRÓT UPRAWNIENIAMI IMMUNITETU EKONOMICZNEGO NA TLE ROZWOJU STOSUNKÓW FEUDALNYCH

Wspomnieliśmy już (zwłaszcza przy okazji omawiania immunitetu ekonomicznego rycerstwa — pkt b i c) o licznie spotykanych na Pomorzu Zachodnim transakcjach z ziemskimi dobrami lennymi oraz egzempcjami obowiązującymi na ich terenie. Były to, dopuszczalne w rozbudowującej się hierarchii feudalnej, subinfeudacje, powstałe na gruncie darowizny rycerskiej czy sprzedaży, zazwyczaj potwierdzonej przez panującego jako najwyższego suzerena. Zwróciliśmy też uwagę na rodzącą się wśród feudałów zachodniopomorskich tendencję zmierzającą w kierunku zdobycia zwierzchnictwa terytorialnego, reprezentowaną głównie przez biskupów kamieńskich, a ze świeckich — Przybysława czy Jakse z Goc-kowa.

Biskupi kamieńscy, posiadający rozległe dobra oraz pełną libertację od danin i służb, już od początku ostatniej ćwierci XII w., wcześniej rozpoczęli szafować uprawnieniami immunitetowymi. Wystarczy zacytować tu fundację klasztoru w Paarstein z 1233 r. dokonaną przez biskupa Konrada II, czy nadanie biskupa Konrada III z 1236 r. na rzecz klasztoru w Kołbaczu²²¹. Charakterystyczne, że już wtedy alienacje biskupie nie wymagały confirmacji książęcej.

Na drodze wzrastającej potęgi feudalnej biskupów podstawowe znaczenie miały niewątpliwie zdobycze z przełomu XIII w. W 1240 r. biskup Konrad III otrzymał nadanie ziemi stargardzkiej, którą w 1248 r. biskup Wilhelm oddał w lenno Barnimowi I, uzyskując za to 1/2 ziemi kołobrzeskiej, co uzupełniono pozostałą połową w 1276 r. Na terenie kołobrzskim biskupi posiadali pełny immunitet ekonomiczny i znajdowali się w sytuacji zbliżonej do panującego (*cum aduocacia et omni iure et libertate*)²²².

Pozycja biskupa kamieńskiego, jako zwierzchnika terytorialnego, zaznaczyła się zwłaszcza za czasów rządów biskupa Hermana von Gleib-

²¹⁹ Por. przyp. 43, 44, 45, 65, 58, 76, 60, 83, 88, 57.

²²⁰ Por. przyp. 99, 100, 101, 102, 103, 178, 179, 180, 181.

²²¹ Por. R.U. I 294 (*cum omni iure*), 331 (*pleno iure*).

²²² Por. P.U. I 377, 475; II 1044, 1060. Nadto W. Sommerfeld, o. c., s. 185—186. Pozycję biskupa jako zwierzchnika terytorialnego uzasadnia też F. Salis, *Forschungen* ..., passim, szczególnie s. 119—142 oraz s. 150—151. Patrz nadto M. Sza-niecki, o. c., s. 65, 79, 78 i 80.

chena, który pozostawił po sobie szereg różnorodnych dokumentów dotyczących konfirmacji dawniejszych nadań książęcych na terenie obecnie biskupim (kapituła kołobrzeska, klasztor w Darguniu)²²³ oraz przekazywania dóbr ziemskich i uprawnień immunitetowych. W swoim władztwie biskup bez udziału księcia dokonywał fundacji religijnych. Wskazemy tu na klasztory w Kołobrzegu i Koszalinie, które swoje istnienie i stan posiadania zawdzięczały przede wszystkim biskupowi Hermanowi²²⁴. Wiele innych instytucji otrzymywało też od niego dobra ziemskie, czy to w formie sprzedaży (np. klasztory w Bukowie i Dobrzanie)²²⁵ czy darowizny (klasztor w Słupie, kapituła kołobrzeska)²²⁶, łącznie ze zwolnieniami nawet od bedy (klasztory w Bukowie i Dobrzanie, kapituła kołobrzeska)²²⁷. Na swoim terenie miał też biskup własnych lenników. Dowodzą tego nadania dokonywane przezeń dla rycerzy (Herman v. Metzekow)²²⁸ oraz liczniejsze konfirmacje transakcji ziemią, czynionych przez nich na rzecz osób trzecich²²⁹. Wyrazem swobody alienacji biskupich może być też umowa sprzedaży zawarta między biskupem Hermanem a margrabią brandenburskimi w 1276 r., dotycząca znacznego obszaru ziemi biskupiej, przekazanej oczywiście *cum omni iure*²³⁰.

Podobne wypadki zatwierdzeń i darowizn zauważamy także za następców Hermana biskupów Jaromara i Wisława²³¹. Ciekawy jest zwłaszcza dyplom z 1290 r., w którym biskup Jaromar ustępując Brandenburczykom dóbr ziemskich i egzempcji, usiłuje w ten sposób wpłynąć na stanowisko księcia pomorskiego Bogusława IV²³².

Wszystko to wskazuje na wybitną rolę biskupów w systemie feudalnym Pomorza Zachodniego, uwypukla dobitnie zakres rzeczowy jego immunitetu, akcentuje zaawansowany obrót tymi uprawnieniami.

Od lat sześćdziesiątych XIII w. w obrocie uprawnieniami immunitetowymi coraz żywszy jest udział innych instytucji kościelnych. Kapituła kamieńska, klasztory w Seehausen, Walkenriedzie, Grobi, Darguniu i Reinfeldzie kupują, sprzedają i zamieniają między sobą dobra ziemskie i prawa immunitetowe²³³. Wiele instytucji zawierało też rozmaite

²²³ P.U. II 1028, 1038, 1233; III 1468.

²²⁴ P.U. II 1068, 1097, 1101, 109, 1302, 1309; III 1422, 1471.

²²⁵ P.U. II 1103, 1104, 1108, 1154.

²²⁶ P.U. II 1064, 1155.

²²⁷ P.U. II 1103, 1154, 1155.

²²⁸ P.U. II 1010.

²²⁹ P.U. II 1049, 1172, 1365.

²³⁰ P.U. II 1042, 1043.

²³¹ P.U. III 1551, 1570, 1571, 1697.

²³² P.U. III 1555, 1556.

²³³ P.U. II 749, 910, 1039; III 1506 i in.

transakcje z świeckimi (klasztory w Bambergu, Bierzwniku, Kołbaczu, Szczecinie oraz kościół NMP w Szczecinie)²³⁴.

Ciekawsze wypadki obrotu uprawnieniami immunitetowymi znajdujemy w dobrach klasztorów w Kołbaczu, Eldenie i Białymbuku. Chodzi tu mianowicie o trzy miasta, Dąbie, Gryfię i Trzebiatów nad Regą, które należały do wymienionych opactw i od nich zostały wzięte przez księcia w lenno. W Przypadku Dąbia i Trzebiatowa na mocy umów z lat 1249 i 1277 klasztory udzieliły księciu $\frac{1}{2}$ dochodów płynących z posiadania immunitetu od danin i służebności²³⁵. Na podstawie dokumentu z roku 1249 Wacław III otrzymał w Gryfii wszystkie pożytki, które miał tam klasztor w Eldenie na podstawie egzempcji immunitetowej²³⁶. We wszystkich tych trzech przykładach widzimy księcia w roli obdarowanego libertacją, którą instytut otrzymał przecież kiedyś od panującego. Dąbie, Gryfia i Trzebiatów ilustrują charakterystyczne dla feudalizmu poplątanie drabiny lennej i wytworzenie się dziwnej sytuacji, w której panujący, jako lennik swego wasala, tworzy na spółkę z nim swego rodzaju kondominia kościelno-państwowe.

VIII. ZAKOŃCZENIE

Wyniki przeprowadzonej analizy zestawzić można w kilku punktach:

1. Przywileje przekazujące immunitet ekonomiczny w ręce kościoła pojawiły się na Pomorzu Zachodnim z początkiem czwartej ćwierci XII w., tj. o kilkadziesiąt lat wcześniej aniżeli egzempcje sądowe²³⁷. Jedynie biskupstwo kamieńskie i kapituła w Kamieniu uzyskiwały w 1176 r. równocześnie pełną egzempcję skarbową i sądową²³⁸. Pełniejszy rozwój libertacji ekonomicznych przypada jednak na wiek XIII, zwłaszcza na okres panowania Barnima I (1220—1278) i wtedy osiąga punkt szczytowy. Immunitet w dobrach rycerskich rozwijał się pełniej od połowy XIII stulecia, a libertacje wsi miejskich koncentrują się w ostatnim dwudziestopięcioleciu tego wieku. Czas występowania zwolnień pomorskich nie odbiega więc w zasadzie od chronologii ruchu immunitetowego w Polsce²³⁹.

2. Ogólnikowo ujęty materiał dyplomatyczny nie pozwala na wyróż-

²³⁴ P.U. II 848, 849, 936, 1046, 1161; III 1567, 1656.

²³⁵ P.U. I 494; II 1066, 1061, 1327. Patrz także W. Sommerfeld, o. c., s. 180 (sprawia Dąbia).

²³⁶ P.U. II 492; II 777; III 1693. Nadto T. Pyl, o. c., s. 408—409 oraz W. Sommerfeld, o. c., s. 200—202.

²³⁷ Por. J. Walachowicz, *Rozwój immunitetu...*, s. 49—50.

²³⁸ P.U. I 69.

²³⁹ Por. J. Matuszewski, o. c., *passim*.

nienie jakichkolwiek etapów w rozwoju zakresu rzeczowego nadań immunitetowych. Uprawniony uzyskiwał zasadniczo z pierwszym dokumentem libertacyjnym pełnię immunitetu od wszystkich ciężarów. Ograniczenia, jakie niekiedy notujemy, miały charakter marginesowy.

3. Niektóre, bardziej szczegółowe dyplomy wskazują na bliżej określone służby i daniny uchylane przez immunitet ekonomiczny. Były to: służebności miejskie, mostowe, stróża, wyprawa wojenna, obrona kraju i podwoły oraz daniny: narzazowa, osep i stan zwany z pomorska gościtwą.

4. Bada, jako świadczenie doby poegzempcyjnej, pobierana od gruntów na specjalne zarządzenie księcia uzgodnione z płatnikami, zaczęła rozwijać się od połowy XIII w. Libertacje od niej uzyskało niewielu uprawnionych duchownych czy świeckich, gdyż stanowić miała jeden z głównych filarów nowej skarbowości książęcej.

5. Na podstawie rozległych dóbr i szerokich przywilejów rozwinęła się na Pomorzu Zachodnim tendencja zmierzająca do zdobycia zwierzchnictwa terytorialnego, reprezentowana przede wszystkim przez biskupów kamieńskich. Potrafili oni na terenie kołobrzeskim, opierając się m. in. na immunitacie ekonomicznym, wykształcić twór o znamionach władztwa świeckiego.

Jerzy Walachowicz (Poznań)

L'IMMUNITÉ ÉCONOMIQUE EN POMÉRANIE OCCIDENTALE DU DÉBUT DE L'ÉPOQUE FÉODALE

Résumé

L'immunité économique de la Poméranie Occidentale, autrement que dans les autres territoires de la Pologne médiévale, ne fit pas encore objet des recherches, ni des savants polonais, ni allemands. Le présent ouvrage tend à présenter le développement des exemptions des prestations et des servitudes dans les limites chronologiques s'étendant jusqu'en 1295, c'est-à-dire jusqu'à la division de la Poméranie en deux provinces qui — dès lors — se développaient séparément: celle de Szczecin et celle de Wolgast. Les privilèges judiciaires et ceux concernant les monopoles du prince font l'objet de travaux séparés du même auteur.

Les chartes, concédant les exemptions économiques à l'Eglise apparurent en Poméranie Occidentale au début du quatrième quart du XIIe siècle, c'est-à-dire quelques dizaines d'années plus tôt que les exemptions judiciaires. Ce n'est qu'exceptionnellement que l'évêque et le chapitre de Kamień avaient en 1176 obtenu l'immunité judiciaire en même temps que l'immunité économique. Un développement plus intense des immunités se laisse, cependant, observer au XIIIe siècle seulement, lors du règne de Barnim I (1220—1278); c'est alors qu'il atteint son apogée. Dans les biens des chevaliers l'immunité se développait surtout depuis la moitié du XIIIe siècle, et les exemptions des villages appartenant aux villes

se concentraient dans le dernier quart de ce siècle. En ce qui concerne encore la chronologie, il faut noter que les exemptions poméraniennes avaient lieu dans le même temps que les immunités en Pologne.

Nous avons pu examiner de nombreuses chartes concernant 105 concessionnaires d'exemptions (51 ecclésiastiques, 45 laïques et 9 villes).

Le matériel diplomatique est donc assez abondant, mais les chartes sont en général peu explicites et les formules d'exemption très sommaires. Par conséquent il est impossible de distinguer, comme dans les autres provinces polonaises, une évolution de l'immunité économique, des étapes dans le développement de l'étendue des exemptions. Le concessionnaire obtenait en principe avec la première charte d'immunité une exemption complète de toutes les charges. Les restrictions que nous notons quelquefois n'étaient pas essentielles (elles concernaient p. ex. surtout les devoirs militaires de la „defensio terrae” etc). En nous basant sur les sources poméraniennes ce n'est qu'avec difficulté que nous pouvons reconstruire le système de charges supprimé par les immunités, qui comprenait: les servitudes municipales, le péage, le guet, la garde, l'expédition militaire, la défense du pays et la charge du conduit, ainsi que la taille en bétail, en blé et le gîte. La „beda” était une taille nouvelle introduite au XIIIe s. Elle était perçue sur ordre spécial du prince après avoir été accordée par les contribuables. Bien peu de personnes ecclésiastiques ou laïques avaient reçu l'exemption de ce nouveau impôt, qui dès lors devait constituer un des piliers principaux de la nouvelle fiscalité du prince.